

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Факультет педагогіки і психології
Кафедра психології розвитку та консультування

Кваліфікаційна робота
ПРОСОЦІАЛЬНА ПОВЕДІНКА ЯК ЧИННИК ПОДОЛАННЯ
СОЦІАЛЬНОЇ БАЙДУЖОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Спеціальність 053 Психологія
ОПП «Психологія»

Здобувачки першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти, групи П-46
Вахно Оксани Андріївни

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
кандидат психологічних наук, доцент
Свідерська Галина Мирославівна

РЕЦЕНЗЕНТ:
Психолог Тернопільського ліцею №21
– Спеціалізованої мистецької школи
імені Ігоря Герети
Космина Наталія Василівна

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ БАЙДУЖОСТІ.....	6
1.1 Байдушність та її розуміння у філософії.....	6
1.2 Байдушність як психологічний феномен: основні категорії, які її визначають (індиферентність, апатія, нечулість, толерантність).....	11
РОЗДІЛ 2 ФЕНОМЕН ПРОСОЦІАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЯК ОБЄКТ ДОСЛІДЖЕНЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ.....	17
2.1 Історія досліджень просоціальності людини.....	17
2.2 Основні теоретичні підходи до визначення просоціальної поведінки.....	20
2.3 Моделі формування просоціальної поведінки особистості	24
РОЗДІЛ 3 ПРОСОЦІАЛЬНА ПОВЕДІНКА ОСОБИСТОСТІ ЯК ФАКТОР ПОДОЛАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БАЙДУЖОСТІ.....	27
3.1 Програма та методики дослідження соціальної байдушності та просоціальних тенденцій студентів.....	27
3.2 Результати емпіричного дослідження показників соціальної байдушності та просоціальності студентської молоді.....	31
3.3 Аналіз статистичних зв'язків між просоціальністю та соціальною байдушністю.....	42
3.4 Соціально-психологічні чинники подолання байдушності	53
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	61
ДОДАТКИ	66

ВСТУП

Байдужість як соціально-психологічний феномен важливий для дослідження з різних причин. В сучасному світі проблема байдужості стає особливо актуальною через швидкі темпи технологічного розвитку та глибокі зміни в соціальних взаєминах. Зростання обсягів інформації, доступної кожному, призводить до перенасичення увагою та може сприяти виникненню байдужості як механізму захисту від інформаційного перевантаження.

Байдужість має значний вплив на індивіда та його соціальне життя. Це може зумовлювати появу відчуття відчуженості, соціальної ізоляції та нездатності встановлювати особисті взаємини. Байдужість призводить до відсутності мотивації, що впливає на продуктивність та задоволеність життям.

Досліджуваний феномен впливає на суспільство в цілому. Байдужі люди можуть не брати участі в громадському житті, що призводить до зниження громадської активності та впливу на політичні процеси. Крім того, байдужість може призвести до недостатньої реакції на важливі соціальні проблеми.

Байдужість є одним із важливих факторів у розумінні психологічних розладів. Наприклад, вона може бути ключовим симптомом у таких станах, як депресія та шизофренія. Розуміння байдужості може допомогти психологам та психіатрам розробляти ефективніші стратегії лікування для цих розладів.

Дослідження байдужості як соціально-психологічного феномену в контексті різних викликів є необхідним для розуміння соціально-психологічних механізмів виникнення цього явища. Воно має потенціал покращити якість соціальної взаємодії та сприяти розвитку емпатії в суспільстві.

Незважаючи на малу наукову базу досліджень у зазначеній проблематиці, тема байдужості все ж знайшла своє часткове висвітлення в працях Е. Левінаса, М. Бубера, О. Розеншток-Хюссі, Х. Ортеги-і-Гассета, Ж. Бодрійяра, Ю. Еволи, Ж. Ліповецьки, А. Канарського. Кожен із них, розглядаючи людину у повності її проявів, вбачав важливість формування адекватної комунікаційної системи, що могла би забезпечити повноцінну взаємодію людей. Зокрема, представники

діалогічної філософії М. Бубер, Е. Левінас та О. Розеншток-Хюссі віддавали перевагу глибинному спілкуванню, заснованому на небайдужому ставленні до тих, з ким ми діалогуємо. В іншому випадку взаємодія людей буде мати деструктивний характер. Вивченням проблеми байдужості займались також Ч. Скотт, Ж. Сартр, Е. Фромм, Х. Арендт, М. Гайдеггер та інші.

У сучасних публіцистичних статтях автори нерідко закликають до небайдужості у зв'язку з військовими діями в Україні, через необхідність формування справді адекватного - людяного ставлення до інших та прояв рис і якостей характеру, протилежних до індиферентності – емпатійності, чуйності, доброти, гуманності тощо. Тому ми вважаємо, що тема кваліфікаційної роботи є надзвичайно актуальною і має не тільки теоретичне, а й практичне значення.

Об'єкт: феномен соціальної байдужості.

Предмет дослідження: просоціальна поведінка як чинник подолання соціальної байдужості студентів.

Метою бакалаврської роботи є теоретичне й емпіричне дослідження просоціальної поведінки як чинника подолання байдужості у міжособистісних стосунках студентської молоді.

Завдання:

1. Розглянути байдужість як філософську категорію та проаналізувати основні поняття, які визначають байдужість як психологічний феномен: індиферентність, апатію, нечулість, толерантність.

2. Розглянути феномен просоціальної спрямованості особистості, розкривши основні теоретичні підходи до визначення просоціальної поведінки особистості та моделі її формування.

3. Підібрати психодіагностичний інструментарій та провести емпіричне дослідження соціальної байдужості та просоціальних тенденцій студентів.

4. Розкрити зв'язок між просоціальною поведінкою та подоланням соціальної байдужості.

Методи дослідження: *теоретичні:* теоретичний аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення і систематизація положень щодо феномену

байдужості; *емпіричні*: Авторська анкета про соціальну байдужість; питальник «Вимірювання просоціальних тенденцій» Г. Карло, Б.Рендала; «Методика морально-етичної відповідальності» І. Тимощука; методика «Діагностика емпатії» В. Бойка.

Теоретичне значення дослідження: поглиблено уявлення про категорію байдужості, розкрито особливості її досліджень у зарубіжній та українській філософії та психологічній науці; набули подальшого розвитку теоретичні уявлення про соціально-психологічні чинники подолання соціальної та індивідуальної байдужості.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані для розробки та впровадження психологічних, освітніх і виховних програм, спрямованих на розвиток просоціальної поведінки студентської молоді та зниження проявів соціальної байдужості в студентському середовищі. Матеріали бакалаврської роботи можуть бути корисними практичним психологам, кураторам академічних груп, фахівцям із соціальної роботи для діагностики рівня просоціальної поведінки та соціальної байдужості студентів; розробки тренінгових програм з формування емпатії, соціальної відповідальності, громадянської активності та навичок взаємодопомоги; організації волонтерської діяльності та соціальних ініціатив у студентському середовищі; профілактики соціальної пасивності, відчуження та егоцентричних тенденцій серед молоді.

Експериментальна база дослідження: дослідження проводилось в 2025-2026 роках, вибірку склали 58 студентів Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя віком від 18 до 23 років.

Структура кваліфікаційної роботи зумовлена загальною метою та конкретними завданнями дослідження. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи – 71 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ БАЙДУЖОСТІ

1.1. Байдужість та її розуміння у філософії

Перед тим як заглиблюватися у феномен байдужості, варто чітко окреслити ключові поняття для його правильного розуміння. Звернувшись до Академічного тлумачного словника, ми знаходимо таке трактування: байдужий - це той, хто виражає незацікавленість, безсторонність, який не виявляє співчуття; нечутливий, нечуйний [7]. Доцільно розглядати байдужість як специфічний психічний стан людини, що проявляється у різкому зниженні або ж повній втраті інтересу до соціального оточення та навколишньої дійсності. Як свідчить аналіз фахової літератури, детермінантами найчастіше виступають соматичні чи неврологічні захворювання, сильне виснаження, пережиті психотравми, хронічний комплекс незадоволеності або ж відсутність мотивації. Зазначимо, що подане трактування не є суто авторським, а становить собою синтез узагальнених психологічних концепцій, виокремлених під час опрацювання наукових публікацій та навчальних посібників.

Важливим є той факт, що починаючи з 1960-х років і до кінця минулого століття, тобто у відносно стислі історичні терміни, відбувся глибокий ціннісно-культурний зсув. Цей процес залишив помітний відбиток на людському світосприйнятті у вигляді байдужості, яка, по суті, нівелювала доцільність емоційних переживань та чуттєвості загалом. Варто звернути увагу, що на подібній смисловій трансформації наголошує М. Кундера, чию позицію також підтримує Л. Свенсен. Зазначені дослідники не лише ототожнюють байдужість на зламі ХХІ століття з феноменом «відчуження», а й акцентують на тому, що вона перетворюється на масову соціальну характеристику. Як зазначається у

їхніх працях, «байдужість – єдине велике колективне страждання нашого часу» [2].

У книзі «Життя з байдужістю» Чарльз Скотт розглядає кілька значень терміну «байдужий». У філософському сенсі він трактує його як «той, що не має відмінностей». Універсальне значення цього слова «недиференційований» може відображати нейтральність, об'єктивність або брак зацікавленості, турботи чи наміру. Воно також може вказувати на відсутність значущості чи зв'язку, наприклад, у висловах на кшталт «байдуже питання» або «байдужа якість». Це слово також може відображати відсутність позиції щодо добра і зла або нестачу будь-яких активних якостей.

"Байдужість" чіткіше, ніж "байдужий", вказує на відсутність почуттів за чи проти чогось: наприклад, на безмежну байдужість всесвіту. Або інертність, коли йдеться про волю, відсутність достатньої важливості для того, щоб скласти відмінність - байдужа присутність, всепроникна неухважність, і, як зазначалося вище, відсутність зв'язку [19].

У філософській системі Піфагора феномен байдужості посідає специфічне місце, незважаючи на те, що він не був безпосередньо зафіксований у письмових працях мислителя (як відомо, Піфагор не залишив по собі текстів). Його концептуальні ідеї дійшли до нашого часу завдяки учням, зокрема Архіту та Філолаю. У контексті піфагорійського вчення ключове значення мала ідея гармонії, що ґрунтувалася на чітких числових та математичних пропорціях. З огляду на такий світоглядний підхід, байдужість доцільно інтерпретувати як нейтральний стан, який є базовою умовою для підтримання душевної рівноваги та балансу із зовнішнім світом.

Однією з важливих практик, що пропагував Піфагор, була практика щоденної саморефлексії. Вона включала ретельний аналіз своїх вчинків та бездіяльності, що сприяло самопізнанню та досягненню внутрішньої рівноваги. Ця практика допомагала піфагорійцям досягти стану байдужості до зовнішніх впливів та турбот, що можна інтерпретувати як досягнення внутрішньої гармонії та спокою.

Таким чином, байдужість у філософії Піфагора займає особливе місце, оскільки вона є необхідною умовою для досягнення гармонії як у внутрішньому світі людини, так і в соціальному порядку. Це відображає глибоке переконання Піфагора у тому, що математична гармонія є ключем до розуміння та врегулювання усіх аспектів життя.

Аналізуючи погляди німецької мислительки XX століття Ханни Арендт, бачимо, що вона розглядала байдужість як невід'ємну складову соціально-політичної сфери, здатну генерувати як деструктивні, так і конструктивні наслідки. У її працях акцентується на тому, що цей стан виражається через розрив між мисленням і практичною діяльністю, що, у свою чергу, руйнує логічну послідовність подій. Такий дисонанс є типовим для людського буття та супроводжується факторами непередбачуваності й станом глибокого відчуження. Дослідниця обґрунтовує думку, що легковажне ставлення, яке зазвичай йде пліч-о-пліч із байдужістю, становить серйозну загрозу для соціуму. Апатія щодо того, що відбувається навколо, та дій інших людей здатна спровокувати нівелювання таких фундаментальних етичних орієнтирів, як справедливість, мирне співіснування та щастя. Саме тому критичної ваги набуває здатність до осмислення, що передбачає соціальну пильність та проактивну громадянську позицію для нейтралізації згубного впливу байдужості [1].

Розглядаючи феномен байдужості крізь призму екзистенціальної філософії, доцільно звернутися до ідей німецького мислителя Мартіна Гайдеггера, зокрема до його ґрунтовної праці «Буття і час». Важливо зазначити, що філософ трактував байдужість як базову, фундаментальну характеристику існування. Вона виражається у відсутності свідомої залученості та браку турботи щодо тих ціннісних орієнтирів, які індивід традиційно використовує для ідентифікації себе та навколишнього світу. М. Гайдеггер робив акцент на тому, що саме буття є індиферентним до людських ідеалів та інтересів. Іншими словами, воно не має жорсткої прив'язки до певних ідеологем чи цінностей, і така відстороненість є невід'ємною складовою його істинної природи.

Відповідно до концептуальних поглядів М. Гайдеггера, байдужість буття репрезентує його глибинну нейтральність та абсолютну відокремленість від суб'єктивних людських бажань і потреб. Поряд із цим, у своєму дослідженні автор фокусує увагу на розриві безперервності між подіями в моменті «тут і тепер». У межах екзистенціального дискурсу це явище розглядається як одна з найважливіших ознак, що свідчить про тотальну скінченність людського буття [41].

Мислитель обґрунтовував позицію, згідно з якою досягнути скінченність людського буття неможливо за допомогою виключно традиційного понятійного апарату – метафор, класичних дефініцій чи абстрактних ідей. У контексті нашого дослідження варто підкреслити його заклик фокусуватися на емпіричних об'єктах: конкретних речах, процесах, особистостях та просторових вимірах, які безпосередньо формують наш світогляд. Подібна методологія мислення вимагає інтеграції концепту байдужості буття як ключового чинника для глибинного розуміння його онтологічної природи. Рефлексія над цією байдужістю, як доводить автор, виступає дієвим механізмом для нівелювання стану відчуженості та екзистенційної хиткості, що формує нові стратегії взаємодії з довкіллям.

Проблематика міжособистісної байдужості також ґрунтовно розглядається у доробку французького філософа Емануеля Левінаса, чії наукові пошуки зосереджені переважно у площині етики. Дослідник виступає з гострою критикою класичної парадигми мислення, де індивід концептуалізувався як певний онтологічний атом, згусток буттєвих енергій, чією першочерговою місією було самопізнання і, як наслідок, досягнення через себе фундаментальних законів Всесвіту. У нашій роботі ми спираємося на тезу Е. Левінаса про попередню філософську традицію як про філософію Тотальності, яка за своєю сутністю несе насильницький характер. Ця парадигма виключає простір для справжньої свободи, натомість генеруючи радикальний індивідуалізм, егоцентризм та духовну глухоту, де нівелюється право на істинну інакшість. Відповідно до цієї логіки, суб'єкту загалом байдуже до Іншого, який набуває

цінності виключно як інструмент для задоволення власних потреб. Інша людина втрачає свою унікальність та автентичність, перетворюючись на звичайний об'єкт серед множини інших об'єктів дійсності. У своїх крайніх проявах така позиція формує яскраво виражений споживацький світогляд: індивіду стає індиферентно, у який спосіб реалізовувати власні бажання, пріоритетним є лише мінімізація часу на їх досягнення. Як наслідок, виникає тотальна нерозбірливість у соціальних контактах, що здатна компенсувати лише ситуативний дефіцит комунікації [18].

Е. Левінас констатує необхідність Іншого для нашого становлення, піднімає проблему відповідальності, що полягає не в егоїстичній відповідальності «кожен сам за себе», а у відповідальності кожного з нас за інших. Саме через доброту та небайдужість до Іншого і є можливим формування нас як особистостей. У своїй відповідальності та доброті людина постає як істота унікальна та неповторна [18].

Йдеться про ту унікальність, яка принципово позбавлена спокою та перманентно залишається відкритою до Іншого. Проблематика, окреслена Е. Левінасом, набуває особливої гостроти в умовах сучасної епохи глобальних політичних, соціально-економічних та культурних трансформацій. Метафізичні рефлексії французького філософа слугують нагадуванням про істинну сутність індивіда, актуалізуючи ті фундаментальні первинні енергії, які й конституують феномен справжньої Людини [18].

Звертаючись до наукових розвідок О. Стебельської, ми констатуємо, що нинішній соціум перебуває у стані глибокої духовної кризи. Її ключовим симптомом виступає тотальне поширення байдужості, що охоплює всі виміри людського буття. Як показує аналіз, першопричиною такої відчуженості є радикальний індивідуалізм та цілеспрямоване витіснення Іншого з нашого комунікативного простору. Таким чином формується хибна ілюзія стерильної, позбавленої конфліктів та суперечностей реальності, що неминуче провокує деградацію соціальної взаємодії та суттєво ускладнює процеси становлення ідентичності й внутрішнього зростання особистості.

Однак фіксація зазначених деструктивних процесів не повинна ставати приводом для песимістичного світосприйняття. Навпаки, виключно через чітке усвідомлення проблеми відкривається конструктивний шлях до її вирішення. Доречно згадати тезу Юліуса Еволи: навіть в умовах очевидного духовного занепаду людство зберігає потенціал для виживання. Перечекавши пік кризи, коли руйнівні тенденції втратять свою інтенсивність, з'явиться шанс «осідлати тигра» - інакше кажучи, відновити власну стійкість та силу вже в координатах якісно нової, оновленої дійсності [9].

1.2 Байдужість як психологічний феномен: основні категорії, які її визначають (індиферентність, апатія, нечулість, толерантність)

Сучасний соціальний простір є безпрецедентним в історії розвитку людства, що зумовлює принципово нове розуміння природи суспільних проблем. Як свідчить аналіз, сьогодні дедалі частіше приходить усвідомлення, що актуальні виклики переважно детерміновані фрагментованістю та нелінійністю соціального буття, індиферентністю соціуму до особистості, стрімким прискоренням темпів життя, а також масштабним тиском науково-технічного прогресу та масмедіа на людську свідомість. Зазначені чинники неминуче порушують крихку рівновагу між публічною та приватною сферами.

Байдужість - це складний психологічний феномен, який характеризується відсутністю емоційного реагування або зацікавленості в чомусь або комусь. Він може проявлятися в різних формах, які мають свої особливості та наслідки. Основними категоріями байдужості постає: індиферентність, апатія, нечулість та толерантність.

«Індиферентність (нейтральність, байдужість) - психологічний стан людини, що характеризується байдужим, нейтральним ставленням до когось або чогось, відсутністю інтересу і потягу до чого-небудь, бездіяльністю» Індиферентність як байдужість присутня у будь-яких ситуаціях нашого життя.

Апатія - це стан психічної і емоційної виснаженості, який проявляється у відсутності інтересу та байдужості до оточуючого світу. Втрата мотивації і енергії може стати перешкодою на шляху до досягнення цілей та самореалізації. Часто слово «апатія» використовують у різних статтях чи працях, як синонім до «байдужості», проте вона виступає як стан байдужості до всього.

Варто зауважити, що феномен апатії знаходить свій вияв і на рівні суспільного життя. Так, починаючи з другої половини минулого століття, каталізатором масової соціальної апатії став стрімкий ритм буття. Не маючи змоги адаптуватися до колосальних обсягів інформації, індивід спершу опиняється у стані дезорієнтації, який згодом трансформується у глибоку байдужість. Цей стан додатково посилюється кризою соціокультурної, політичної та релігійної ідентичності, що відбувається на тлі домінування масової культури та впровадження політик мультикультуралізму. З огляду на це, пошук ефективних механізмів подолання соціальної апатії та відновлення суспільної активності постає одним із найважливіших завдань сьогодення [17].

Як свідчить аналіз, стан хронічної соціальної апатії, як на рівні окремої особистості, так і цілих суспільних груп – є характерною ознакою тоталітарних та авторитарних режимів, де систематично нівелюються базові громадянські права і свободи. Альтернативою цьому деструктивному стану виступає соціальна активність, яка слугує фундаментальною основою для перетворення людського життєсвіту. Із широкого спектра векторів розвитку суб'єкт такої активності обирає шлях практичного освоєння та вдосконалення дійсності. Це виражається у свідомій вольовій інтенції до якісної трансформації буття як на мікро-, так і на макрорівні суспільства, через пошук найбільш оптимальних моделей соціальних змін у конкретних просторово-часових умовах. Таким чином, соціальна активність функціонує як ціннісний механізм проектування та реалізації діяльності. Саме завдяки гармонізації власних ініціатив із загальноприйнятими нормами та формами суспільної праці індивід повноцінно реалізується як суб'єкт соціальної активності [4, с. 3].

Нечулість - це нездатність розуміти або співпереживати почуттям інших людей. Нечулий – це той, хто позбавлений чуйності, душевності, байдужий, бездушний.

Нечулість постає однією з категорії байдужості, що характеризує людей, які здаються байдужими до страждань інших або не розуміють їхні почуття. Вони можуть ігнорувати потреби інших, уникати емоційних зв'язків або навіть насолоджуватися чужими бідами.

Причини нечулості:

- Зосередженість на власних проблемах та потребах, ігнорування потреб інших людей.
- Відсутність емпатії, або просто нездатність співпереживати почуттям інших людей.
- Травматична подія, що трапилась у житті людини, може призвести до стану нечулості
- Уникання близьких емоційних зв'язків.

Нечулість здатна провокувати глибоко деструктивні наслідки як для конкретної особистості, так і для соціуму загалом. Розглядаючи індивідуальний вимір, ми бачимо, що цей стан часто стає каталізатором соціальної ізоляції, виникнення депресивних чи тривожних епізодів і навіть формування психічних патологій. Індивіди, позбавлені здатності до емпатії, стикаються з високим ризиком руйнування міжособистісних зв'язків, опиняючись у стані гострої самотності та суспільної відчуженості. На макросоціальному рівні результати емоційної глухоти виявляються не менш критичними. Особи, не здатні співпереживати чужому болю, виявляють вищу схильність до завдання шкоди оточуючим. Дефіцит емпатії нівелює фундаментальні засади взаємопідтримки та кооперації, перетворюючи суспільство на роздрібнене та схильне до перманентних конфліктів середовище.

Аналізуючи феномен толерантності у межах нашого дослідження, варто звернути увагу на позицію І. М. Зварича, Г. В. Чуйко та Я. В. Чаплака, які

вказують на можливість її функціонування як своєрідного прототипу байдужості [12]. Зазначений концепт використовується науковцями для опису як конвенційної поведінки, що просто адаптується до умов певної ситуації, так і її девіантних, ненормативних форм. У першому контексті толерантність фактично ототожнюється зі звичайною індиферентністю, тоді як у другому - з абсолютною етичною нерозбірливістю.

Традиційно толерантність інтерпретується як конструктивна соціальна характеристика, що забезпечує гармонійне співіснування розмаїття культур, світоглядів та ідентичностей. Втім, у ході роботи ми виокремлюємо й іншу грань цього явища, яку доцільно термінологічно визначити як **«байдужу толерантність»**. Ця категорія позначає стабільне, подекуди неусвідомлене, відсторонене ставлення до різних сфер життєдіяльності, яке потенційно несе в собі як позитивні, так і негативні наслідки для суспільства.

Байдужа толерантність – людина не відчуває необхідності виявляти своє толерантне/інтолерантне ставлення до іншої людини, її поведінки і вчинків, оскільки їй або все одно, або вона визнає повну свободу та право інших бути іншими і більше не стурбована цим питанням. Проте саме байдужа толерантність може сприйматися як симуляція цього явища, за яким нічого справжнього немає (ніякої толерантності).

В історичному контексті інтерпретація толерантності крізь призму байдужості бере свій початок у класичних релігійно-філософських вченнях. Зазначений концепт тісно переплітається з фундаментальним постулатом про те, що всі культури та окремі індивіди наділені рівним правом на існування та збереження власних ціннісних і світоглядних систем. Утім, розглядаючи цей аспект варто наголосити на прихованій загрозі: так звана толерантність байдужості здатна спровокувати суспільну пасивність у тих ситуаціях, коли об'єктивно вимагається прояв рішучої інтолерантності – зокрема, під час зіткнення з відвертою несправедливістю або ж аморальною поведінкою.

На думку І.М.Зварича, Г.В.Чуйко, Я.В.Чаплака, толерантність байдужості – це те, що було найкращим, найбільш оптимальним для світогляду та виживання

людини в тоталітаризмі. Зараз байдужу форму толерантності людина може обрати зокрема у таких випадках:

- людина цілком звикла до певного явища, яке раніше не сприймалося нею як морально позитивне, а тому потребувало прояву активної, дієвої толерантності; адаптувалася;
- коли виявляється, що подія, ситуація, явище чи об'єкт настільки не значимі для людини, що всерйоз їх сприймати, а, отже, і проявляти активну толерантність, немає сенсу – зручніше просто пасивно прийняти все як даність;
- крім того, байдужа толерантність може бути результатом того, що об'єкт толерантного ставлення не потребує / не вимагає її активної форми від суб'єкта;
- людина може просто втомитися (з різних причин, ними можуть бути: власне, втома, або зміна ставлення до об'єкта толерантності) бути активнотолерантною і перейти до більш спокійної її форми – байдужої толерантності;
- нарешті, після усвідомлення, що нічого неможливо змінити – це поза межами можливостей людини чи й суспільства; і навіть активна незгода (інтолерантність) чи висловлене обурення – безрезультатні (і тут, очевидно, що саме у цьому випадку байдужа толерантність заслуговує на назву «терпіння»).

Підсумовуючи викладені вище тези, можна стверджувати: у ситуаціях, коли суб'єкт не має об'єктивної потреби чи мотивації для активної демонстрації своєї толерантної позиції, він зазвичай обирає найменш ресурсомісткий спосіб її вираження. Такою формою стає мовчазна згода, яку в межах нашого дослідження ми класифікуємо як **байдужу толерантність**. Слід звернути увагу на багатовімірність цього явища, що має здатність проявлятися як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівнях. Зокрема, у першому варіанті індивід може зберігати позірну, фасадну терпимість, тоді як у внутрішньому

психологічному вимірі переживатиме гостре несприйняття та приховану інтолерантність. Концептуально толерантність байдужості розглядається як стабільна, подекуди нерerefлексована індиферентність щодо різноманітних екзистенційних та макросоціальних питань. У її основі лежить переконання, що кожна особа наділена правом на автономне трактування дійсності, і жодна з цих інтерпретацій не є абсолютною істиною.

Як наслідок, зазначений феномен об'єктивується через нейтральне, емоційно стримане сприйняття подій як таких, що вписуються в межі загальноприйнятої (зокрема й етичної) норми. Це, зі свого боку, повністю нівелює активну оцінкову реакцію суб'єкта та його здатність брати на себе відповідальність за розгортання ситуації. Фактично ми стикаємося зі специфічною світоглядною позицією, яка базується на максимах на кшталт «усе в житті трапляється» та «це теж мине».

У науковому дискурсі досить складно дати однозначну аксіологічну оцінку толерантності байдужості, полярно визначивши її як суто конструктивне чи деструктивне явище. Проте доводиться констатувати, що це об'єктивна реальність нашого суспільства, яка, поза сумнівом, є значно безпечнішою альтернативою, ніж відкрита нетерпимість. Можна обґрунтовано припустити, що в умовах глобального дефіциту дієвої, активної терпимості наявність хоча б її байдужої форми виступає своєрідним соціальним запобіжником.

Байдужа толерантність може проявлятися: до того, що не варте уваги людини, не є значущим для неї; до усього, що об'єктивно варте і потребує активної толерантності; до того, відкрите прийняття чого неможливе (зокрема, з моральних причин); до усього (доброго чи поганого) взагалі, – як життєве кредо «мені все одно» [12].

РОЗДІЛ 2

ФЕНОМЕН ПРОСОЦІАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ ОСОБИСТОСТІ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕНЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

2.1 Історія досліджень просоціальності людини

Просоціальність є однією з вимірів соціально адаптованої особистості, яка, як визначено DSM, описує соціальну адаптацію людини; вона охоплює схильність і здатність сприяти продуктивним взаємодіям між членами групи. Це не лише емпатія, яка дозволяє просоціальну поведінку: це також чуйність, альтруїзм, відповідальність, готовність до компромісу тощо. Альтруїзм в свою чергу, це схильність людини допомагати іншим. Він є безкорисливим, або мотивованим моральним компасом, потребою дотримуватися соціальних кодексів і традицій або довгостроковими зобов'язаннями. Прикладом альтруїзму може бути здача крові для незнайомця або виконання рятувальних чи волонтерських робіт для певних благодійних організацій.

Власне сама ідея «просоціальності» почала активно застосовуватися в соціальній психології у другій половині XX століття, зокрема в 1970-х і 1980-х роках у зарубіжних психологічних науках, а потім, у вітчизняних дослідженнях, приблизно через двадцять років. У науці вона розглядалася як діаметрально протилежна антисоціальності, яка включає поведінку, що порушує, ігнорує або мінімізує права та інтереси інших. Дослідження в цій галузі, однак, розширилися до експериментальних, теоретичних і прикладних досліджень: були вивчені біологічні, когнітивні та соціокультурні детермінанти просоціальної поведінки, механізми формування емпатії, вплив виховання та соціального навчання [6].

З точки зору сучасних досліджень, просоціальність є багатогранною. Це залежить від індивідуальних характеристик (темперамент, рівень емпатії, моральні цінності тощо), ситуативних факторів (свідки, потенційний ризик допомоги, оцінка винагород і витрат) та соціальних контекстів (культурні норми,

групова ідентичність, інституційні стимули). Результати досліджень вказують на те, що просоціальна поведінка значно частіше зустрічається в спільнотах з високим рівнем соціального капіталу, де довіра та взаємодопомога є поширеними, на відміну від спільнот з низьким рівнем довіри, де менше схильності до безкорисливості [6].

Вивчення просоціальності є практичним: якщо зрозуміти, як вона діє, то можна розробити соціальні політичні програми, соціальні втручання та корпоративні стратегії, які заохочують співпрацю, навчання або волонтерство та громадську активність. Наприклад, дослідницькі програми, що містять тренінги з емпатії та командної роботи, демонструють зміну готовності учасників брати участь у просоціальних завданнях, а робочі колективи з невеликими матеріальними винагородами підвищують готовність співробітників допомагати один одному з незначними втратами та дуже низькою внутрішньою мотивацією.

Просоціальність сприяє співіснуванню та розвитку суспільства як базової частини соціальної адаптації. Розробка нових міждисциплінарних досліджень, інтегрованих в теоретичні та емпіричні підходи, що існують у різних наукових галузях, зокрема в психології, соціології та нейронауках, дозволить дослідникам з більшою точністю визначати фактори, які безпосередньо сприяють стимулюванню або гальмуванню просоціальної поведінки, а також ефективні методи розвитку просоціальної поведінки в різних соціальних контекстах. Дослідження в галузі просоціальності є як теоретичними, так і емпіричними, тоді як практичне застосування просоціальності існує в сферах освіти, політики, управління та державного сектору[9].

Дж. Кок та К. Макдевіс пропонують свою двоетапну модель просоціальної поведінки. Перший етап моделі припускає, що індивід приймає точку зору іншого (людини, яка потребує допомоги). Це призводить до формування мотивації, емоційно заснованої на емпатії, яка спонукає до надання допомоги. Згідно з моделлю, просоціальні дії зазвичай не відбуваються, доки не буде сформована емпатія [9].

Згідно з теорією соціального обміну, допомога іншим є результатом раціонального або частково автоматичного бажання людини взаємодіяти один з одним в суспільстві або обмінюватися часом, енергією та ресурсами з іншими, кожна людина оцінює свої стосунки на основі витрат і вигод, які вона отримує від цих стосунків. У рамках цієї теорії ми також можемо розрізняти два способи, за допомогою яких люди намагаються мінімізувати або зменшити витрати та максимізувати вигоди, які вони отримують від своїх стосунків: вони роблять це свідомо, як у випадку очікування допомоги від когось після того, як ви зробили їм послугу; або вони роблять це несвідомо, як у випадку надання комусь послуги, очікуючи, що це підвищить їхній соціальний статус [17].

Інші дослідники такі, як К. Левін, так і Е. Толман побудували свої теорії на основі моделі очікуваної цінності; індивід аналізує рішення про надання допомоги на оцінці можливих майбутніх позитивних результатів для себе. Тому люди швидше та з більшою ймовірністю допомагатимуть іншим, якщо є більше ймовірних позитивних результатів, прямих та/або непрямих. Наприклад, людина може реагувати швидше, якщо вважає, що, допомагаючи комусь, вона отримає соціальне визнання або зменшить власний моральний дискомфорт.

Загалом, сутність просоціальної поведінки зводиться до її відповідності очікуванням спільноти, її нормам та цінностям. Як правило, такі дії зумовлені цілим комплексом причин. Тут поєднуються емоційні стимули, зокрема здатність до співпереживання, із раціональним розрахунком вигод і витрат. Не менш важливою є і когнітивна складова – оцінка очікуваної цінності наслідків [33].

Перші систематичні дослідження феномену просоціальності, -зазначають Р. Павелків та Н. Корчакова, розпочалися ще у 1930-х роках. Знаковою працею у цій сфері стала книга Х. Харппорна та М. Мея «Вивчення природи характеру». У ній вчені виділяють індивідуалізм та кооперативність як дві фундаментальні форми поведінки. Автори наголошують: саме баланс цих рис робить дії людини чи суспільства по-справжньому ефективними та конструктивними. Надмірний індивідуалізм шкодить соціальній солідарності, тоді як абсолютна

кооперативність здатна нівелювати автономію особистості. На практиці цей принцип добре ілюструють робочі колективи. Продуктивність і згуртованість команди зростають саме тоді, коли ініціативність окремих фахівців врівноважується їхнім умінням працювати спільно. Аналогічна ситуація і в територіальних громадах, лише відповідальне поєднання особистих прав із колективними обов'язками забезпечує стабільний розвиток.

2.2 Основні теоретичні підходи до визначення просоціальної поведінки

У своїй книзі «Introduction to Psychology» автори розглядають низку теорій, що пояснюють глибинні мотиви наших просоціальних вчинків. Наприклад, згідно з моделлю полегшення негативного стану (Cialdini, Darby, & Vincent, 1973; Cialdini, Kenrick, & Baumann, 1982), допомога іншим часто має на меті покращити власний емоційний фон. Тобто, переживаючи сум чи внутрішній дискомфорт, людина може використати допомогу як спосіб підняти собі настрій і відновити душевну рівновагу. Скажімо, волонтерство під час благодійних акцій непогано знімає особисту тривогу, натомість стимулюючи позитивні емоції [51].

Цю думку певною мірою розширює модель витрат і винагороди (Piliavin, Dovidio, Gaertner, & Clark, 1981). Її автори акцентують на тих неприємних відчуттях, що охоплюють нас, коли ми бачимо чужі страждання. Зустрівши поранену, голодну людину чи безпритульного, індивід мимоволі відчуває співчутливе збудження, яке приносить йому дискомфорт. Саме це почуття і стає поштовхом до дій, адже ми прагнемо позбутися неприємного стану. Один із найпряміших шляхів для цього просто допомогти тому, хто страждає. Полегшуючи чужий біль, ми одночасно знижуємо рівень власного напруження. Відповідно, акт допомоги спрацьовує як надійний механізм подолання внутрішнього дискомфорту [40].

Сучасні емпіричні дослідження додають нових барв до розуміння мотивації таких вчинків. Як зазначає Н. Кляйн, пошук сенсу життя належить до фундаментальних потреб особистості. Дослідник вирішив перевірити цікаву

гіпотезу: чи здатна допомога оточуючим посилити це відчуття життєвого смислу? Спираючись на національно-репрезентативні дані та результати двох власних експериментів, автор отримав ствердну відповідь. З'ясувалося, що люди, залучені до просоціальної активності (наприклад, ті, хто волонтерив або жертвував кошти), відчували значно вищу суб'єктивну осмисленість свого життя. Цікаво, що фінансові витрати на благо іншим паралельно підвищували почуття власної значущості та самооцінку респондентів. У підсумку, саме ці зміни допомагали людям глибше відчувати сенс власного існування. Це доводить важливу тезу: наша мотивація допомагати зовсім не обов'язково тримається на очікуванні якоїсь взаємності. Часто просоціальна поведінка живиться виключно внутрішніми, суто психологічними «вигодами».

Вагомим аргументом на користь того, що позитивні емоції відіграють ключову роль у формуванні просоціальної поведінки, є дослідження Л. Акнін та її співавторів. Науковці доводять: позитивний емоційний стан не лише спонукає нас до добрих вчинків, а й працює як своєрідна винагорода. Саме він стимулює подальшу просоціальну активність протягом усього життя, причому це стосується як дітей, так і дорослих. Виникає цікавий позитивний зворотний зв'язок: емоції можуть запускати таку поведінку, але водночас вони ж і відтворюються завдяки їй. Тобто радість від допомоги зміцнює бажання допомагати знову. Яскравий приклад: дитина, яку похвалили за добрий вчинок. Отримавши таке позитивне схвалення від дорослих, вона з набагато вищою ймовірністю повторить його в майбутньому. [15]

Саму ж просоціальну спрямованість прийнято розглядати як стійку, домінуючу ціннісно-мотиваційну систему. Вона віддзеркалює найглибші смислові структури людини, її світогляд та готовність діяти на благо інших, не чекаючи зовнішніх бонусів чи визнання. Оскільки спрямованість є системоутворювальною категорією, її структурна модель логічно поділяється на чотири тісно пов'язані компоненти: емоційний, когнітивний, мотиваційний та ціннісно-смысловий.

Почнемо з **емоційного компонента** (або ж емоційно-оцінної функції). Він відповідає за те, як людина емоційно сприймає та інтерпретує ставлення до себе, оточуючих та подій крізь призму духовно-моральних цінностей. Тут ідеться насамперед про емпатію, здатність прийняти іншого та щиро відгукнутися на його переживання співчуттям. Фактично, просоціальний розвиток починається саме з емоційного ставлення до іншої людини. Тому рівень розвитку емпатії цілком обґрунтовано вважають індикатором загальної просоціальної спрямованості особистості [6]. На практиці це означає, що емпатійні люди краще підтримують інших у кризових ситуаціях і частіше приходять на допомогу з власної ініціативи, без зовнішніх стимулів.

Наступний – **когнітивний компонент** (когнітивна функція). Це система наших знань, навичок пізнання та вміння оцінювати ситуації, спираючись на духовні цінності. Він також включає здатність бачити суть явищ, розрізняти причини й наслідки та виокремлювати головне. Провідним елементом тут є саме знання. Щоб просоціальна спрямованість розвивалася, людині потрібен відповідний рівень інтелекту, зокрема розвинене теоретичне мислення. Воно дає змогу засвоювати новий досвід, формує інтерес до пізнання та запускає механізми внутрішньої рефлексії. На цьому етапі дитина поступово вибудовує систему уявлень про себе, світ та міжособистісні стосунки. До речі, деякі дослідники, як-от М. Хаузер, звертають увагу ще й на те, що моральні знання можуть бути частково вродженими, інстинктивними, і це стає чудовим підґрунтям для подальшого пізнавального розвитку дитини в моральній сфері [40].

Щодо **мотиваційного компонента** (регулятивної функції), то він являє собою комплекс домінуючих мотивів. Саме вони визначають, як ми будемо реагувати на соціальне оточення. Багато теоретиків, наприклад Л. І. Божович, Л. С. Славіна, М. С. Неймарк, пояснюють спрямованість особистості саме через призму її мотиваційної структури та зміни головних мотивів. Як слушно зауважує В. Е. Чудновський, стійкість особистості багато в чому тримається на її значущих установах і позиціях, що впливають з ієрархії мотивів [19]. Якщо

перенести це в практичну площину: щоб сформувати просоціальну поведінку, потрібно цілеспрямовано посилювати внутрішню готовність людини до співпраці. Цього можна досягти, скажімо, за допомогою освітніх програм або моделювання етичних ситуацій.

Найвищим щаблем у цій структурі є **ціннісно-смісловий компонент** (сенсоутворювальна функція). Він охоплює глибоко засвоєні особистісні цінності соціальної взаємодії та систему тих смислів, які людина приймає як орієнтир для своїх дій. За словами Б. С. Братуся, саме такі загальні смислові утворення, коли людина їх усвідомлює, перетворюються на її особисті цінності й формують стале ставлення до світу, себе та інших. Зливаючись воедино, ці динамічні смислові системи й утворюють моральний стрижень особистості.

З огляду на це, просоціальна спрямованість - це складна інтеграція прагнення до морального вдосконалення та потреби бути корисним суспільству. Вона працює виключно завдяки злагодженій взаємодії всіх чотирьох компонентів, де кожен відіграє свою унікальну, але взаємозалежну роль.

Зрештою, сучасні теорії та дані досліджень підводять нас до думки, що мотиви просоціальної поведінки є надзвичайно багатограними. Вони варіюються від бажання зняти власний емоційний дискомфорт до глибокого пошуку життєвого сенсу та щирої радості від винагороди позитивними емоціями. Розуміння цих механізмів дає змогу розробляти дієві стратегії заохочення таких вчинків, починаючи від створення соціальних програм, що розкривають внутрішні переваги волонтерства, і закінчуючи інтервенціями, орієнтованими на емоційні та смислові аспекти людяності.

2.3 Моделі формування просоціальної поведінки особистості

Поняття просоціальної поведінки настільки багатогранне, що його неможливо звести до якоїсь однієї універсальної моделі. Сьогодні в науці існує ціла низка підходів до розуміння її структури. Серед найбільш цитованих варто

згадати модель прийняття рішень у кризових ситуаціях (автори – Б. Латане і Д. Дарлі), а також процесуальну концепцію Ш. Шварца та Д. Ховарда.

Якщо говорити про модель Ш. Шварца і Д. Ховарда, то це дуже деталізована схема мотивації. Вона розглядає допомогу як процес прийняття морального рішення і виділяє чотири ключові етапи кожної такої дії. По-перше, це усвідомлення наслідків. Те, наскільки людина розуміє результати своєї дії або ж бездіяльності для іншого, залежить від багатьох факторів, як від самої ситуації, так і від особистих рис. Чи не найголовнішу роль тут відіграє здатність до щирого співпереживання. По-друге, має значення готовність брати відповідальність на себе. Ідеться про те, чи схильний індивід відповідати за свої вчинки, чи йому простіше перекласти провину на зовнішні обставини. По-третє, враховуються моральні, тобто просоціальні норми. Суспільство транслює певні правила, які особистість може зробити своїми внутрішніми стандартами. Але тут є цікавий нюанс: Ш. Шварц доводить, що самі по собі норми спонукають людину допомогти лише тоді, коли вже спрацювали перші два фактори (усвідомлення наслідків та відповідальність). Тобто цей вплив є радше опосередкованим, а не діє «на автоматі». І насамкінець - самооцінка. Коли ми бачимо когось у біді, у нас виникають певні очікування щодо того, як ми маємо вчинити, і народжується відчуття морального обов'язку. Щоб зберегти повагу до себе і підтримати бажаний «Я-образ», людина мотивується діяти відповідно до своїх цінностей[52].

Фактично, концепцію Ш. Шварца можна назвати моделлю збереження самооцінок. Втім, автор не відкидає й інших мотивів, як-от звичайне емпатійне збудження чи тиск соціальних очікувань. Щоправда, якщо людина керується виключно очікуваннями оточення, тобто прораховує вигоди або можливий осуд, така поведінка втрачає ознаки чистого альтруїзму.

Своєю чергою, Бібб Латане і Джон Дарлі підійшли до проблеми з позицій теорії прийняття рішень. Вони описали алгоритм дій людини в надзвичайній ситуації як ланцюжок із п'яти послідовних кроків. Спочатку потрібно взагалі звернути увагу на те, що хтось опинився в проблемній ситуації. Далі правильно

інтерпретувати подію як надзвичайну. Після цього людина вирішує, чи братиме вона на себе відповідальність за втручання. Якщо так, то на четвертому етапі обирається форма допомоги, і вже на п'ятому реалізується конкретний її варіант. Варто зазначити, що схожа поетапність простежується і в багатьох інших психологічних моделях [52].

Трохи інший ракурс пропонує З. Лінденберг. Для нього просоціальна поведінка – це загальний термін для дій, спрямованих на благополуччя іншого. Вони цілком можуть враховувати інтереси самого суб'єкта, але обов'язково вимагають від нього певних жертв. Дослідник виділяє п'ять таких типів: співробітництво, справедливість, альтруїзм, надійність та повага до чужих інтересів. Базою для них є соціальні зв'язки, які щоразу створюють різноманітні ситуативні комбінації цих видів [46].

Фундаментом теорії З. Лінденберга є концепти «фрейму» та «ментальної моделі». Фрейм – це своєрідна мета, яка фокусує нашу увагу на певних аспектах життєвої ситуації та запускає відповідні когнітивні процеси. А от ментальна модель – це вже складніша форма ментальної репрезентації. Вона керує мисленням і надає смислу подіям фізичного та соціального світу. Ментальна модель набагато ширша за звичайну соціальну норму: якщо норма містить лише правила, то модель включає цілу систему очікувань та відносин. Вона спирається на «прототипи» наприклад дружба, турбота, опіка, які створюють еталонну версію явища і допомагають нам у ньому орієнтуватися [46].

За З. Лінденбергом, кожен такий прототип складається з п'яти елементів. Це внутрішні правила для себе та партнера; очікування від іншого на основі цих правил; наші припущення про те, чого партнер чекає від нас; власні нормативні очікування та, зрештою, узгодження, коли ми розраховуємо, що інша людина користується тією ж ментальною моделлю. Як це працює на практиці? Наприклад, правила дружби (рівність, справедливість, взаємодопомога) змушують нас очікувати від друга відповідних вчинків. Оскільки ми припускаємо, що партнер має аналогічні очікування, ми відчуваємо обов'язок діяти як справжній друг.

Для глибшого аналізу подібних ситуацій З. Лінденберг радить використовувати ситуаційну теорію, звертаючи увагу на ефект селективної сенситивності. Через особливості нашої уваги та сприйняття, у конкретних обставинах одні фактори чи об'єкти різко виходять на передній план і набувають значущості, тоді як інші ніби зникають із поля зору [46].

Психологічна література сходиться на думці, що просоціальна поведінка формується під потужним впливом соціального середовища. Вона опосередковується дружніми взаєминами, турботою та емпатією найближчого оточення. Якщо ж говорити про превентивне виховне середовище, то формування такої поведінки стає цілісним процесом. Його мета не просто створити умови для засвоєння норм. Ідеться про розвиток рис просоціальної особистості, вміння конструктивно вирішувати конфлікти та залучення дітей до значущої діяльності. Усе це має стимулювати внутрішній діалог студентів, щоб вони обирали просоціальні моделі поведінки усвідомлено, вільно і самостійно.

РОЗДІЛ 3

ПРОСОЦІАЛЬНА ПОВЕДІНКА ОСОБИСТОСТІ ЯК ФАКТОР ПОДОЛАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БАЙДУЖОСТІ

3.1 Програма та методики дослідження соціальної байдужості та просоціальних тенденцій студентів

Емпіричне вивчення феномену соціальної байдужості та просоціальної поведінки вимагає застосування комплексного методологічного підходу, здатного охопити глибинні когнітивні, емоційні, мотиваційні та поведінкові аспекти розвитку особистості. Оскільки соціальна байдужість не є одномірним явищем, а являє собою складний конструкт, що формується під впливом внутрішніх диспозицій та зовнішніх соціокультурних факторів, дослідницька програма має бути орієнтована на перехресну валідацію даних. З цією метою було розроблено та реалізовано розширену програму емпіричного дослідження, спрямовану на вивчення соціально-психологічних особливостей студентської молоді, визначення рівня їхньої емпатії, меж морально-етичної відповідальності та домінуючих просоціальних тенденцій.

Дослідження проводилося із залученням вибірки, що склала 58 респондентів студентського віку. Цільова вибірка була сформована таким чином, щоб репрезентувати молодь на етапі первинної професійної та громадянської ідентифікації. Студентський вік є надзвичайно сенситивним періодом для формування стійких ціннісних орієнтацій, переходу від ситуативної до свідомої просоціальної активності, а також кристалізації моральних імперативів. У цей період відбувається інтенсивний розвиток соціального інтелекту, що зумовлює актуальність вивчення саме цієї демографічної групи в контексті подолання суспільної байдужості [26].

Для реалізації мети та завдань кваліфікаційної роботи було використано низку психодіагностичних інструментів, що складається з чотирьох взаємодоповнюючих методик. Такий методичний комплекс дозволяє не лише

констатувати наявний рівень проблеми, але й виявити приховані суперечності між заявленими гуманістичними цінностями індивіда та його реальними поведінковими патернами в кризових або буденних соціальних ситуаціях.

Першим та базовим інструментом емпіричного зрізу стала Авторська анкета дослідження соціальної байдужості студентів. Необхідність розробки власного інструментарію була продиктована специфікою сучасного українського суспільства, де класичні зарубіжні опитувальники не завжди здатні вловити локальні контексти емоційного вигорання та соціально-політичної відчуженості. Соціальна байдужість операціоналізується в цій анкеті як багатовимірний конструкт, що діагностується за допомогою 30 пунктів, які логічно розподілені на чотири основні змістові блоки.

Когнітивний компонент (шкала когнітивної байдужості, що включає перші вісім питань) оцінює рівень усвідомлення особистістю гострих соціальних проблем, її загальний інтелектуальний інтерес до подій у суспільстві та ступінь прийняття особистої відповідальності за стан макросоціуму.

Поведінковий компонент (шкала поведінкової байдужості, що охоплює наступні вісім питань) фіксує реальні, об'єктивно вимірювані прояви активності, такі як регулярність участі у волонтерській діяльності, частота надання допомоги незнайомцям у повсякденному житті та стратегії реагування на прояви соціальної несправедливості.

Емоційний компонент (шкала емоційної байдужості) вимірює рівень первинної емпатії, емоційне реагування на соціальні новини та схильність до емоційного притуплення внаслідок звикання до негативних подій. Нарешті, **мотиваційний компонент** та блок з'ясування причин байдужості містять комбінацію відкритого та закритих запитань для виявлення факторів, що свідомо чи підсвідомо блокують або стимулюють соціальну активність респондентів, зокрема страх, брак часу, недовіру до інституцій або емоційне виснаження. Відповіді на закриті питання оцінювалися за п'ятибальною шкалою Лікерта з урахуванням математичної інверсії для просоціальних тверджень, де вищий

загальний індекс свідчить про вищий рівень соціальної відчуженості та байдужості.

Другою методикою, застосованою в дослідженні, став питальник «Вимірювання просоціальних тенденцій», розроблений американськими дослідниками Г. Карло та Б. Рендалом (в адаптації Н. В. Кухтової). Оскільки просоціальна поведінка не є монолітним явищем, ця методика дозволяє провести глибоку диференціацію альтруїстичної мотивації та виділити шість специфічних видів просоціальної поведінки, що домінують у структурі особистості. Методика складається з 25 тверджень, які вимірюють публічну просоціальну поведінку (надання допомоги в присутності інших заради соціального схвалення або формування позитивного іміджу), анонімну допомогу (схильність здійснювати благодійність без розголосу, свідомо уникаючи соціальної винагороди), допомогу в кризових екстрених ситуаціях (здатність суб'єкта мобілізувати власні ресурси під час гострих загроз життю чи здоров'ю інших), допомогу в емоційно напружених ситуаціях (здатність надавати психологічну підтримку людям у стані глибокого дистресу), поступливу допомогу (безпосереднє реагування на пряме вербальне звернення про сприяння) та суто альтруїстичну допомогу, яка визначається як абсолютно безкорисливі дії, що не передбачають жодної, навіть прихованої, особистої вигоди. Використання цього питальника є критично важливим, оскільки воно дозволяє перейти від загальних роздумів про «доброту» до конкретизації поведінкових установок студентів.

Третім інструментом стала методика «Діагностика рівня морально-етичної відповідальності особистості», розроблена І. Г. Тимощуком. Згідно з сучасними підходами в психології особистості, просоціальна поведінка неможлива без розвиненої моральної зрілості та здатності брати на себе відповідальність за наслідки власних вчинків. Опитувальник містить 30 дихотомічних питань, відповіді на які дозволяють оцінити шість ключових шкал: морально-етичну рефлексію (здатність особистості аналізувати складні етичні колізії), морально-етичну мотивацію (внутрішнє спонукання до дій, що відповідають етичним нормам), альтруїстичні почуття, моральну інтуїцію, екзистенціальну

відповідальність (глибинне усвідомлення свого обов'язку перед світом та іншими людьми) та загальну систему морально-етичних цінностей. Обробка результатів передбачає нарахування балів за ключем, де загальний бал від 0 до 10 свідчить про низький рівень морально-етичної відповідальності, від 11 до 20 про середній, а від 21 до 30 про високий рівень. Цей інструмент дозволяє виявити, наскільки особистість готова інтегрувати просоціальні норми як внутрішні стандарти своєї життєдіяльності.

Четвертою методикою було обрано Методику діагностики рівня емпатійних здібностей В. В. Бойка. Емпатія в науковому дискурсі визнається фундаментальною психологічною передумовою подолання відчуженості. Однак її вимірювання часто зводиться лише до емоційного відгуку. Методика В. Бойка (що містить 36 тверджень) відрізняється тим, що вимірює структурні канали емпатії. Вона дозволяє оцінити раціональний канал (спрямованість уваги та мислення на стан іншої людини), емоційний канал (здатність входити в емоційний резонанс), інтуїтивний канал (здатність прогнозувати поведінку на основі підсвідомого досвіду), а також установки, що сприяють емпатії, загальну здатність до неї та механізм ідентифікації (вміння поставити себе на місце іншого). Максимальна сума балів за цією методикою становить 36, де показники розподіляються на надзвичайно високий, середній, низький та дуже низький рівні.

Застосування такого багатокомпонентного комплексу методик дозволило не лише зафіксувати поверховий рівень соціальної байдужості серед опитаних студентів, але й глибоко дослідити ті мотиваційні, емоційні та когнітивні механізми, що визначають їхню поведінку. Поєднання кількісних вимірювань за стандартизованими шкалами з якісним аналізом відкритих відповідей створило надійну емпіричну базу для розуміння природи соціальної відчуженості та подальшої розробки науково обґрунтованих стратегій її подолання в студентському середовищі.

3.2 Результати емпіричного дослідження показників соціальної байдужості та просоціальності студентської молоді

Масштабна обробка масиву емпіричних даних, отриманих у ході проведення опитування серед 58 респондентів, виявила складну, багатовимірну і подекуди парадоксальну картину соціально-психологічного стану сучасної студентської молоді. Загальний аналіз свідчить про те, що абсолютна, тотальна байдужість або асоціальна відчуженість не є домінуючою характеристикою досліджуваної групи. Проте виявлені просоціальні тенденції мають переважно ситуативний, реактивний та фрагментарний характер, що вказує на наявність серйозних психологічних та інституційних бар'єрів, які перешкоджають трансформації внутрішнього співчуття у стійку просоціальну дію.

Результати, отримані шляхом підрахунку балів за шкалами авторської анкети, чітко демонструють специфічний розподіл між емоційним переживанням суспільної проблеми та реальними діями особистості, спрямованими на її вирішення. Розподіл відповідей за трьома основними підшкалами дозволяє побачити, на якому саме рівні психічної діяльності відбувається блокування просоціальної активності.

Таблиця 3.1

«Показники соціальної байдужості»

Підшкала соціальної байдужості	Середній бал групи	Характеристика середнього рівня	Розподіл респондентів за рівнями
Когнітивна підшкала (КБ)	17,72	Середній рівень (помірне усвідомлення)	Середній: 72,4% Низький: 25,9% Високий: 1,7%

Поведінкова підшкала (ПБ)	18,41	Ситуативна активність	Ситуативна: 81,0% Активна: 19,0% Пасивна: 0,0%
Емоційна підшкала (ЕБ)	11,21	Висока емпатія	Висока емпатія: 79,3% Середня: 20,7% Емоційна байдужість: 0,0%

Детальний аналіз **емоційної підшкали** вказує на беззаперечне домінування високого рівня емпатії, який притаманний 79,3% респондентів. Студентська молодь гостро реагує на прояви соціальної несправедливості, відчуває глибоке співчуття до людей, які опинилися у складних життєвих ситуаціях, та емоційно резонує із соціальними новинами.

Показовим є той факт, що абсолютної емоційної байдужості (0,0%) в досліджуваній групі не зафіксовано. Це переконливо свідчить про збереження потужного гуманістичного ядра в сучасній молоді: студенти не відгородилися від проблем суспільства непроникною психологічною «бронєю» і зберігають високий рівень емоційної реактивності. Вони переживають біль інших як свій власний, відчуваючи значне внутрішнє напруження при зіткненні з чужим стражданням.

Проте подальший розгляд **поведінкової підшкали** виявляє парадоксальну і тривожну тенденцію, яку в соціальній психології можна визначити як «розрив між емпатією та дією». Попри надзвичайно високу емоційну чутливість, лише 19,0% респондентів демонструють стабільно активну соціальну позицію, яка виражається в регулярному волонтерстві, постійній участі у громадських

ініціативах та систематичній допомозі нужденним. Переважна більшість студентів - 81,0% належать до категорії ситуативно активних. Така поведінкова модель означає, що індивіди готові надати допомогу лише за збігу сприятливих зовнішніх обставин: наявності значної кількості вільного часу, відсутності особистих фінансових чи психологічних ризиків, або ж виключно у відповідь на пряме, цілеспрямоване прохання про допомогу. Водночас жоден респондент не виявив абсолютної поведінкової пасивності, що підтверджує наявність латентної готовності до дії, яка, однак, потребує сильного зовнішнього каталізатора.

Когнітивна підшкала, яка відповідає за глибоке інтелектуальне усвідомлення соціальних проблем, аналіз інформаційного поля та відчуття власної відповідальності за стан суспільства, фіксує переважання середнього рівня у 72,4% студентів. Це свідчить про те, що молодь помірно цікавиться соціально-політичними макропроцесами, проте часто сумнівається у здатності окремої людини вплинути на глобальні суспільні зміни. Близько 25,9% респондентів демонструють низький рівень зацікавленості проблемами широкого соціуму, фокусуючись виключно на своєму найближчому оточенні. Лише 1,7% опитаних виявляють високий рівень когнітивної залученості, тобто глибоко аналізують соціальні явища і відчують особисту відповідальність за їхній перебіг.

Цей феномен розриву між емоційною чутливістю та поведінковою пасивністю знаходить ґрунтовне пояснення в процесуальній моделі допомагаючої поведінки Ш. Шварца. Згідно з цією концепцією, моральна дія ініціюється лише за умови одночасного функціонування двох факторів: усвідомлення наслідків проблеми для іншого та покладання моральної відповідальності на себе. Оскільки когнітивне відчуття власної макросоціальної відповідальності у студентів перебуває переважно на середньому або низькому рівні, їхня висока емоційність не знаходить раціонального русла і тому не завжди трансформується в реальний поведінковий акт.

Оцінка морально-етичної відповідальності та дисонанс емпатійних здібностей

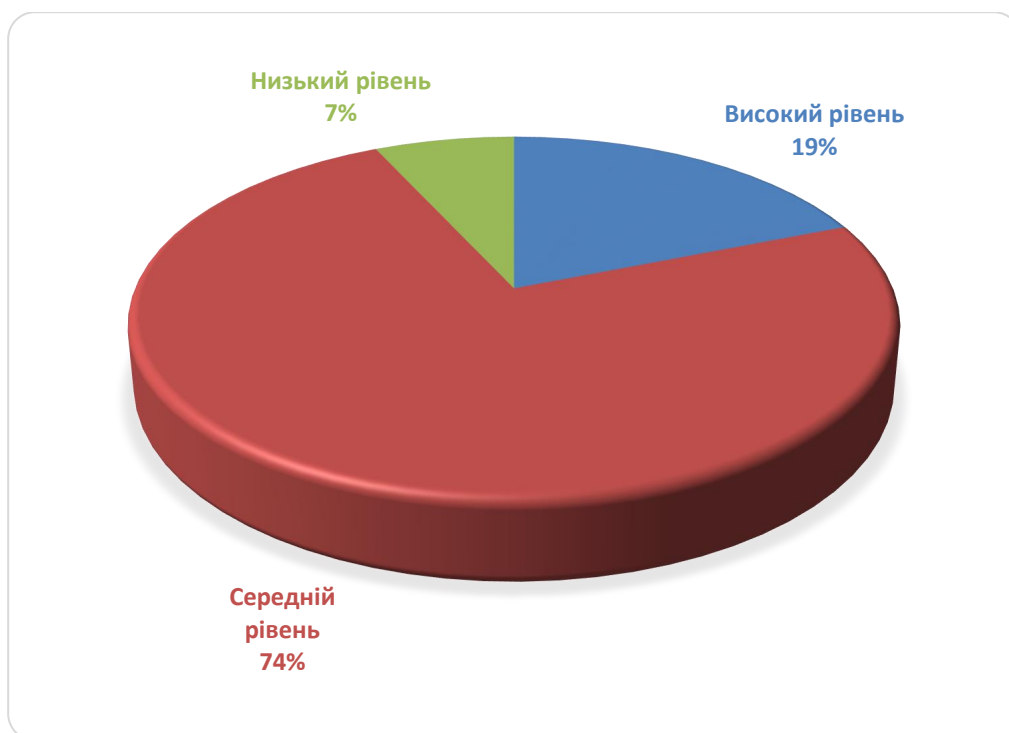

Рис. 3.1 Загальний рівень сформованості морально – етичної відповідальності особистості (методика І.Тимощука)

Результати, отримані за методикою «Діагностика рівня морально-етичної відповідальності особистості» (І. Тимощука), загалом корелюють із даними авторської анкети, однак додають значної глибини розумінню внутрішньоособистісних бар'єрів, з якими стикаються студенти при прийнятті моральних рішень.

Майже три чверті респондентів (74,1%) продемонстрували середній рівень морально-етичної відповідальності. Такі особистості адекватно розуміють етичні норми та соціальні очікування, проте їхня екзистенціальна відповідальність є нестійкою та залежною від контексту. Зіштовхуючись із необхідністю діяти, вони здатні раціоналізувати власну бездіяльність, використовуючи різноманітні психологічні захисні механізми. Найпоширенішим із них є дифузія відповідальності, тобто несвідоме переконання, що в суспільстві існують інші, більш компетентні чи наділені владою люди (політики, громадські діячі, професійні рятувальники), які повинні взяти на себе тягар розв'язання проблеми. Лише 19,0% виявляють високий рівень

готовності безкомпромісно слідувати голосу совісті, тоді як 6,9% схильні до морального релятивізму або відвертого егоцентризму.

Найбільш значущим та науково цікавим результатом емпіричного етапу дослідження став виявлений дисонанс між самооцінкою емпатії (заявленими почуттями) та її структурною психологічною сформованістю. Цей розрив вдалося ідентифікувати завдяки зіставленню даних емоційної підшкали авторської анкети та результатів методики В. Бойка.

Розподіл респондентів за рівнем розвитку емпатійних здібностей (за В. Бойком) виявив таку картину:

- Надзвичайно високий рівень емпатії (30 балів і вище): 0 осіб (0,0%)
- Середній рівень емпатії (22-29 балів): 16 осіб (27,6%)
- Нижчий від середнього рівень емпатії (15-21 балів): 35 осіб (60,3%)
- Дуже низький рівень емпатії (менше 14 балів): 7 осіб (12,1%)

Постає фундаментальне наукове питання: як пояснити той факт, що за емоційною підшкалою соціальної анкети 79,3% студентів кваліфікуються як особи з «високою емпатією», тоді як за вузькоспеціалізованою методикою Бойка 72,4% респондентів опиняються в зоні «нижче від середнього» або «дуже низького» рівня емпатійних здібностей? Ця емпірична суперечність є ключем до розуміння феномену сучасної соціальної байдужості молоді.

В авторській анкеті респонденти відповідали на прямі запитання про свої безпосередні почуття (наприклад: «Чи відчуваєте ви співчуття до людей у складних ситуаціях?», «Чи викликають у вас емоції соціальні новини?»). Студенти абсолютно щиро фіксують свій душевний біль, тривогу або співчуття при зіткненні з чужим горем. Проте, з точки зору психології (зокрема, концепції К. Бетсона та досліджень М. Хоффмана), те, що відчувають студенти, є переважно проявом *сфокусованого на собі емпатійного дистресу* (empathic distress). Індивід справді відчуває надзвичайно сильний емоційний дискомфорт, стикаючись із чужою проблемою, але ця емоція спрямована всередину, людина

фокусується на власному стражданні від побаченого, на власній тривозі та безпорадності.

Натомість методика В. Бойка вимірює не просто афективний сплеск, а структурно зрілу, дієву емпатію. Вона діагностує здатність раціонально осмислити проблему іншого, інтуїтивно зрозуміти його приховані потреби та здійснити процес екологічної ідентифікації з ним, при цьому зберігаючи власну психологічну цілісність. Низькі показники за методикою Бойка безапеляційно свідчать про те, що сучасним студентам критично бракує внутрішнього інструментарію (раціонального та інтуїтивного каналів сприйняття) для конструктивної, творчої переробки свого співчуття. Не вміючи екологічно емпатувати, вони швидко зазнають емоційного перенавантаження (вигорання) і, як наслідок, підсвідомо блокують подальшу поведінкову активність, щоб захистити власну психіку від руйнівного впливу постійного дистресу.

Аналіз просоціальних тенденцій за методикою Г. Карло та Б. Рендала виявив, що понад 65% вибірки мають високий або дуже високий рівень просоціальних тенденцій, тоді як низький рівень відсутній взагалі. Максимальний зафіксований бал становить 117, мінімальний – 41. Така концентрація результатів у верхньому регістрі свідчить про високу моральну зрілість досліджуваної групи, розвинену емпатію та готовність до кооперації, що є характерним для актуалізації захисних механізмів згуртованості в умовах соціальної напруженості.

Домінуючими формами просоціальної активності у цій вибірці є **емоційна, анонімна та альтруїстична** допомога. Респонденти з найвищими загальними балами демонструють стабільно високі або максимальні значення саме за цими шкалами. Це вказує на те, що їхня допомога мотивована здатністю до глибокого співпереживання та внутрішніми ціннісними орієнтирами, а не зовнішнім тиском.

На противагу цьому, показники **публічної просоціальної поведінки (ППП)** у масиві є найнижчими. Навіть респонденти з високим загальним балом мають за шкалою публічності дуже низькі значення. Свідомість респондентів

відкидає утилітарні, нарцисичні мотиви благодійності. Їхня допомога не залежить від наявності аудиторії чи очікування соціальної винагороди. Високими є показники допомоги у **кризових ситуаціях (ДуКС)**. Це свідчить про високу стресостійкість, рішучість та відсутність «ефекту стороннього спостерігача». Високі показники емоційної просоціальності є позитивним фактором для міжособистісної взаємодії, проте вимагають уваги до навичок психологічної саморегуляції, оскільки надмірне емоційне залучення може стати предиктором професійного чи особистісного вигорання.

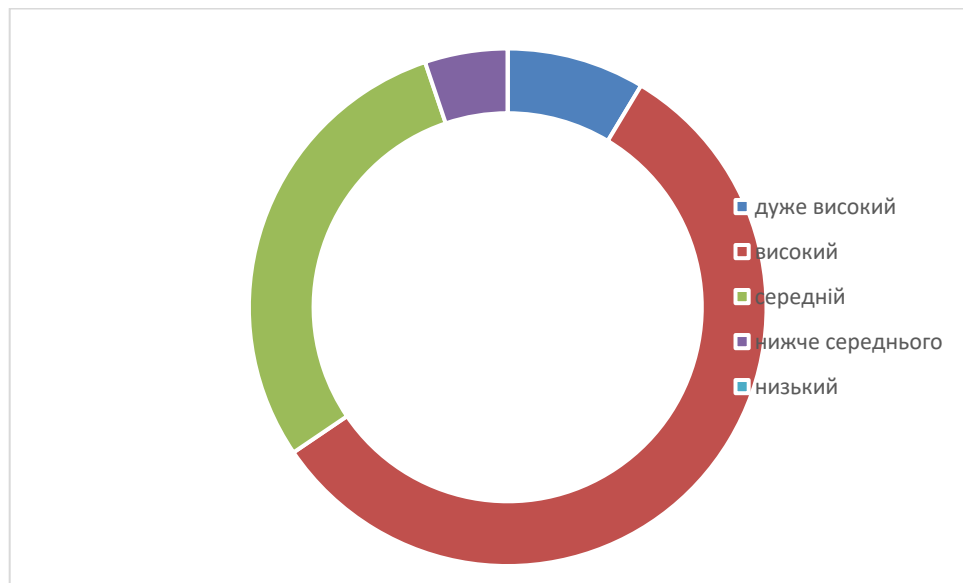

Рис. 3.2 Рівень просоціальних тенденцій (за методикою Г. Карло та Б. Рендала)

Респондентам в авторській анкеті було запропоновано дати розгорнуту відповідь на відкрите запитання: «Які зміни в суспільстві могли б зменшити соціальну байдужість?». Відповіді демонструють високий рівень критичного мислення та вказують на те, що подолання кризи емпатії вимагає синхронних змін у сферах економіки, інституційної політики, освіти, медіа та локальних комунікацій. Значна частина респондентів прямо вказує на те, що бідність, інфляція та соціальна нерівність є головними генераторами соціальної байдужості. Цікавою є відповідь Респондента 48: «Коли у тебе вдома протікає дах, дуже складно бути соціально активним. Більшість людей в області живуть на дуже невелику зарплату, і єдине, про що вони думають, - це забезпечення

базового рівня життя та добробуту своїх дітей. Якщо людям не треба буде думати про те, як закривати базові потреби, то точно будуть ті, хто захоче допомагати іншим. У нас же більшості не завжди виходить допомагати собі».

Ця думка багаторазово підсилюється іншими учасниками дослідження. Респондент 32 наголошує на необхідності системних змін: «Зменшення рівня бідності та соціальної нерівності. Доступ до базових потреб (освіта, медицина, житло). Стабільність зайнятості». Респондент 24 формулює це як «відповідність рівня забезпечення людей із бажанням допомоги», а також вимагає «справедливості у всіх її проявах». Респондент 19 лаконічно визначає корінь проблеми одним словом: «Інфляція», тоді як Респондент 38 вказує, що ситуацію може змінити «більша зарплата...».

З точки зору психології просоціальних тенденцій, яка розроблялася Г. Карло та Б. Рендалл, економічний стрес призводить до того, що єдиною доступною формою допомоги залишається реактивна або «екстрена» просоціальність (негайна реакція на загрозу життю), тоді як системна «альтруїстична» чи волонтерська діяльність згортаються. Коли власні базові потреби індивіда (за ієрархією А. Маслоу) не задоволені, психологічний ресурс для морально-етичної рефлексії катастрофічно виснажується.

Емоційна емпатія при цьому не зникає. Дослідження фіксує 79,3% високого рівня емпатії у вибірці. Проте вона не знаходить поведінкового виходу. Людина гостро відчуває біль іншого, але через брак фінансових, часових чи емоційних ресурсів усвідомлює свою повну безпорадність. У цьому контексті уникання когнітивного усвідомлення проблеми виступає адаптивним психологічним захистом. Щоб не відчувати перманентної провини (що є частиною екзистенціальної відповідальності) за власну бездіяльність, індивід обирає стратегію свідомого ігнорування соціальних викликів. Отже, соціальна байдужість значною мірою є не наслідком деградації суспільної моралі, а закономірною реакцією психіки на тривалий економічний стрес та дефіцит базової екзистенціальної безпеки. Респонденти зазначають, що байдужість

зменшиться лише за умови відновлення справедливості та викорінення системних вад державного управління.

Респондент 7 надає глибокий аналіз інституційних бар'єрів, вказуючи на необхідність: «Збільшення довіри до державних інституцій шляхом зменшення свавілля і незаконних дій з їхнього боку по відношенню до громадян. Гарантія доступу інституцій громадянського суспільства зокрема ГО, соціальних ініціатив до державних установ для реалізації механізмів суспільного контролю». Цей респондент наводить приклад дитячих будинків та інтернатів, зазначаючи, що ці установи створюють «картинку» для благодійних фондів, водночас блокуючи механізми реального доступу волонтерів до дітей. У результаті проблеми виявляються постфактум, що знецінює волонтерські ініціативи та породжує суспільну апатію.

Тема інституційної кризи резонує і в інших відповідях. Респондент 56 масштабує проблему від побутового рівня до національного: «Дати людям реальні приклади того, як щось ДІЙСНО змінюється. Це починається з чогось малого. Наприклад, проблема доріг, відсутність тактильної плитки, пандусів. І переходить у проблеми державного масштабу - корупція... Тому сама держава мала б створювати більше платформ для "лідерів", для висвітлення даних тем». Респондент 16 наголошує, що потрібна «більша довіра до державних інституцій. Важливо, щоб люди відчували свою причетність до суспільних процесів і бачили реальні результати власної активності». Респондент 35 додає вимогу створення суспільства, «де можна безпечно висловлювати свою думку і знати що вона буде почута», а Респондент 40 підсумовує: «Якщо показували б, що один голос може щось змінити».

Ці емпіричні дані ідеально співвідносяться з сучасним розумінням морально-етичної відповідальності суб'єктів діяльності. Згідно з дослідженнями, відповідальний суб'єкт повинен діяти, усвідомлюючи не лише деонтологічний обов'язок, але й прагматичну шкалу чинників. Коли інституційне середовище є непрозорим, корумпованим або імітаційним, у суспільстві масово формується синдром «вивченої безпорадності». Індивід на рівні когнітивної оцінки

усвідомлює, що його персональні волонтерські зусилля не здатні зламати системні порушення. У результаті відбувається масовий відтік громадян з позиції «активної» соціальної дії до «ситуативної». Діяльність індивідів звужується до тих мікро-сфер (родина, друзі), де вони ще здатні контролювати результати своїх зусиль. Формування відкритої співпраці між державою та інститутами громадянського суспільства є не просто політичною вимогою, а психологічною передумовою для розблокування соціальної енергії мас.

Респонденти вимагають позитивних патернів у інформаційному просторі. Респондент 28 пропонує наступне: «менше емоційного перенавантаження трагедіями у соц. мережах, а більше історій про допомогу та солідарність». Респондент 50 деталізує цей запит: «Більше відео про активність людей, які змотивовано роблять свою справу, як в них класно + як легко долучитися до певної справи». Респондент 1 наголошує на потребі «більше висвітлення проблем в соц мережах, освітні та соціальні заходи... по залученню людей», а Респондент 49 лаконічно додає: «Більше реклами про користь соціальної активності».

Водночас, критично важливою вимогою є зниження бар'єру входу для благодійності. Респондент 11 формулює суть «поступливої» просоціальності: «Зробити допомогу доступною, щоб до неї можна було докластися звідусіль, безкоштовно, без загрози для себе і не маючи особливих навичок». Респондент 10 вказує, що «відкритість... знижує рівень страху щоб діяти», а Респондент 46 підкреслює значення «простоти і доступності залученості».

З позицій теорії В. Бойка, постійне інформаційне бомбардування психіки трагічними новинами порушує первісну функцію емпатії - зняття напруги та почуття дискомфорту, викликаного переживаннями іншого. Коли обсяг трагедій перевищує адаптивні можливості нервової системи, емпатія перестає бути інструментом соціального зв'язку і стає джерелом хронічного, нестерпного стресу. Щоб захистити власне психічне здоров'я від руйнування, індивід дистанціюється від джерела болю, вимикаючи емоційний канал емпатії.

Окрім того, запит на створення умов для допомоги «без загрози для себе і не маючи особливих навичок» ідеально описує потребу суспільства у форматах «поступливої» просоціальної поведінки за шкалою Карло і Рендалл. Поступлива поведінка виникає тоді, коли від людини не вимагають героїзму, а пропонують чіткий, зрозумілий і безпечний алгоритм дій.

Найчисельніше об'єднання відкритих відповідей прогнозовано стосується довгострокових стратегій подолання соціальної байдужості через фундаментальні інститути соціалізації – сім'ю та систему освіти. Респонденти демонструють високий рівень розуміння того, що емпатія та відповідальність не є вродженими рефlekсами, а потребують цілеспрямованої культивуації з раннього віку.

Респондент 14 артикулює позицію щодо сімейного виховання: «На мою думку все починається з дитинства, і якщо батьки будуть звертати увагу на своїх дітей, показувати на собі приклад емпатії та небайдужості, через декілька років це значно зменшить соціальну байдужість». Цю думку підтримує Респондент 46, який пропонує «залучення дітей разом із батьками до соціальних проєктів», та Респондент 22, який зазначає, що потрібно «більше емоційного інтелекту. Щоб батьки або вчителі або близькі навчали цьому, або подавали приклад».

Щодо інституційної освіти, Респондент 13 пропонує системний підхід: «Впровадження в закладах освіти занять про розвиток соціальної активності особистості, емоційного інтелекту, лідерських якостей, тощо». Респондент 44 наголошує на «розвитку освітньої програми у школах... орієнтованих на формування емпатії». Респондент 47 вказує на потребу «національно патріотичного виховання починаючи з 8 класу».

З позицій теорії І. Тимощука, морально-етична відповідальність виступає як базовий механізм самосвідомості особистості, що формується поступово. Рефлексивний компонент відповідальності, здатність розрізняти добро і зло, абстрагуватися від егоїстичних потреб та усвідомлювати свої глибинні мотиви закладається саме через наслідування поведінкових патернів дорослих та освітній вплив. Як зазначає М. Й. Боришевський, найсприятливіші умови для

розвитку моральних переконань створює суспільство, яке відкриває можливість вільного поєднання суспільних вимог із внутрішніми переконаннями індивіда [4].

Більше того, В. Бойко підкреслював, що емпатія, окрім емоційного, має потужний когнітивний канал, який базується на здатності розуміти стан іншого через інтелектуальний аналіз та накопичений досвід. Відповіді респондентів, що містять запит на розвиток емоційного інтелекту в школах, прямо вказують на необхідність інституціоналізації цього когнітивного каналу емпатії. Відсутність цілеспрямованої політики з виховання просоціальних навичок у системі формальної освіти (де досі домінує фокус на академічних, а не емоційних здобутках) усвідомлюється респондентами як один з головних факторів відтворення синдрому соціальної байдужості у нових поколіннях громадян.

3.3 Аналіз статистичних зв'язків між просоціальністю та соціальною байдужістю

Першим етапом математичної обробки стала перевірка масиву даних на відповідність закону нормального розподілу. Описова статистика базових шкал методик І. Тимощука, Г. Карло та Б. Рендалл, В. Бойка та авторської анкети дозволяє окреслити загальний психологічний профіль вибірки та виявити первинні суперечності у свідомості респондентів.

Аналіз показників авторської анкети соціальної байдужості, яка операціоналізує цей феномен через когнітивний, поведінковий та емоційний компоненти, демонструє надзвичайно показову картину. Когнітивна підшкала (КБ), яка відображає інтелектуальне усвідомлення суспільних криз та готовність аналізувати інформаційне поле, має середнє значення $M=17.72$ зі стандартним відхиленням $SD=4.15$. За розподілом частот, 72.4% респондентів знаходяться на середньому рівні когнітивної байдужості, 25.9% виявляють низький рівень (тобто високу усвідомленість), і лише 1.7% демонструють тотальну когнітивну відстороненість.

Поведінкова підшкала (ПБ), що фіксує реальні, об'єктивно вимірювані прояви активності (участь у волонтерстві, допомога незнайомцям), фіксує середнє значення $M=18.41$ ($SD=4.82$). Натомість, емоційна підшкала (ЕБ), що вимірює первинну емпатію та афективне реагування на соціальні новини, показує найнижчий рівень байдужості $M=11.21$ ($SD=3.65$). Майже 80% (79.3%) респондентів виявили високу емоційну чутливість, і жоден респондент не показав абсолютної емоційної байдужості

Таблиця 3.2.

**Описова статистика ключових психологічних
показників дослідження**

Психологіч на шкала / методика	Середнє значення (M)	Станд. відхилення (SD)	Асиметрія (Skewness)	Експес (Kurtosis)
Когнітивна байдужість (КБ)	17.72	4.15	0.21	-0.34
Поведінкова байдужість (ПБ)	18.41	4.82	0.15	-0.12
Емоційна байдужість (ЕБ)	11.21	3.65	-0.42	0.18
Морально- етична відповідаль ність	18.90	4.30	-0.11	-0.45
Загальна просоціальн ість (PTM)	81.40	15.60	-0.45	0.22
Емпатійні здібності (Бойко)	18.60	4.20	0.08	0.12

За методикою «Вимірювання просоціальних тенденцій» (РТМ) Г. Карло та Б. Рендалл загальний показник просоціальності варіюється від 41 до 117 балів, із середнім значенням $M=81.4$ ($SD=15.6$). Розподіл даних за цією шкалою характеризується помірною лівобічною асиметрією ($Skewness = -0.45$), що вказує на зсув результатів більшості респондентів у бік високих значень (готовність до допомоги). При цьому найвищі середні бали зафіксовано за субшкалами «Емоційна допомога» та «Анонімна допомога», тоді як шкала «Публічна просоціальна поведінка» (ППП) має найнижчі показники. Це свідчить про те, що молодь відкидає нарцисичні та утилітарні мотиви благодійності, віддаючи перевагу ширій, непублічній взаємодії.

Показники за методикою В. Бойка (Діагностика рівня емпатійних здібностей) демонструють загальне середнє значення $M=18.6$ ($SD=4.2$). Парадоксально, але за стандартизованими нормами цієї методики такий бал відповідає рівню «нижче середнього» для 60.3% вибірки. Ця розбіжність між високою емоційною чутливістю за авторською анкетой та низьким загальним балом емпатії за Бойком вимагає глибшого статистичного аналізу, оскільки методика Бойка вимірює не лише афект, а й раціональний та інтуїтивний канали обробки інформації.

Кореляційний аналіз детермінант соціальної байдужості (r-Пірсона)

Для встановлення статистично значущих взаємозв'язків між структурними компонентами соціальної байдужості, морально-етичною відповідальністю, специфічними просоціальними тенденціями та каналами емпатії було побудовано кореляційну матрицю з використанням коефіцієнта лінійної кореляції Карла Пірсона (r). Цей метод дозволяє виявити не лише наявність, але й напрямок та силу зв'язку між досліджуваними психологічними конструктами.

Таблиця 3.3.

Матриця інтеркореляцій ключових показників просоціальності та соціальної байдужості

Досліджувані змінні	1. КБ	2. ПБ	3. ЕБ	4. МЕР (Тимо щук)	5. Заг. ПТМ	6. АД (Анонімна)	7. ЕКЕ (Бойко)	8. РКЕ (Бойко)
1. Когнітивна байдужість (КБ)	1	0.48**	0.35**	-0.56**	-0.42**	-0.51	-0.18	-0.62*
2. Поведінкова байдужість (ПБ)	0.48**	1	0.41**	-0.61**	-0.68**	-0.45	-0.22	-0.58*
3. Емоційна байдужість (ЕБ)	0.35**	0.41**	1	-0.32*	-0.29*	-0.25	-0.65**	-0.21
4. Заг. моральна відпов. (МЕР)	-0.56*	-0.61*	-0.32*	1	0.59**	0.54**	0.28*	0.64**
5. Заг. просоціальність (ПТМ)	-0.42*	-0.68*	-0.29*	0.59**	1	0.72**	0.35**	0.55**

6. Аноні мна допом ога (АД)	-0.51*	-0.45*	-0.25	0.54**	0.72**	1	0.15	0.49**
7. Емоці йний канал (ЕКЕ)	-0.18	-0.22	-0.65*	0.28*	0.35**	0.15	1	0.31*
8. Раціон альни й канал (РКЕ)	-0.62*	-0.58*	-0.21	0.64**	0.55**	0.49**	0.31*	1

Результати кореляційного аналізу розкривають глибинну психологічну структуру соціальної відчуженості. Поведінкова байдужість (ПБ) виявляє потужний обернений кореляційний зв'язок із загальним рівнем морально-етичної відповідальності за І. Тимощуком ($r = -0.61, p < 0.01$). Це означає, що відсутність реальних дій, ігнорування волонтерства та уникання участі у вирішенні спільних проблем є наслідком недостатньої інтерналізації морально-етичних норм. Особистість, яка не інтегрувала екзистенціальну відповідальність у структуру свого «Я», демонструє найвищі показники поведінкової пасивності. Як зазначав Е. Левінас, без усвідомлення відповідальності за "Іншого", суб'єкт залишається в межах егоїстичної тотальності, де інша людина сприймається лише як перешкода або засіб.¹

У кореляційній матриці спостерігається яскраво виражений статистичний дисонанс, який емпірично підтверджує концепцію «емпатійного дистресу» (empathic distress), описану в теоретичному розділі.

Емоційна байдужість (ЕБ) з авторської анкети очікувано має сильний зворотний зв'язок з емоційним каналом емпатії (ЕКЕ) за В. Бойком ($r = -0.65, p < 0.01$). Тобто, чим вища емоційна реактивність студента за психометричним тестом, тим менше він ігнорує соціальний біль на емоційному рівні. Проте, критично важливим є те, що емоційний канал емпатії (ЕКЕ) має дуже слабкий, статистично незначущий зв'язок із подоланням поведінкової байдужості ($r = -0.22, p > 0.05$) та когнітивної байдужості ($r = -0.18, p > 0.05$).

Це фундаментальний висновок того, що самі по собі емоції не здатні конвертуватися в реальну допомогу. Коли афективна реакція не супроводжується раціональним аналізом, виникає емпатійний дистрес. Особистість відчуває нестерпний дискомфорт від чужого горя і, з метою самозбереження психіки, блокує подальшу поведінкову активність.

Натомість, саме раціональний канал емпатії (РКЕ) - здатність інтелектуально стати на позицію іншого, логічно зрозуміти його потреби без тотального емоційного злиття виступає найпотужнішим протектором. РКЕ тісно і значущо корелює зі зниженням як поведінкової ($r = -0.58, p < 0.01$), так і когнітивної байдужості ($r = -0.62, p < 0.01$).

Специфічні кореляції субшкал питальника Г. Карло і Б. Рендалл виявляють глибокі ціннісні патерни сучасної молоді. Шкала «Анонімна допомога» (АД) позитивно корелює із загальною морально-етичною відповідальністю ($r = 0.54, p < 0.01$) і потужно знижує когнітивну байдужість ($r = -0.51, p < 0.01$). Це вказує на те, що найбільш зрілі, "небайдужі" студенти здійснюють допомогу, спираючись на внутрішні екзистенціальні мотиви, які не потребують зовнішнього підкріплення чи визнання.

Цікаво, що субшкала «Публічна просоціальна поведінка» (ППП) не виявила жодних значущих негативних кореляцій з показниками байдужості. Це означає, що спроби подолати байдужість молоді через створення систем

зовнішніх винагород, соціального тиску або публічного схвалення (грамоти, рейтинги) у сучасному студентському середовищі є нерелевантними. Студенти відкидають імітацію та маніпулятивну благодійність; їхнім дійсним рушієм є внутрішня свобода і щирість.

Багатовимірний регресійний аналіз детермінант поведінкової байдужості

Оскільки кореляційний аналіз дозволяє констатувати лише наявність та силу зв'язку між двома змінними, для визначення комплексного впливу факторів на здатність особистості долати соціальну відчуженість було застосовано метод багатовимірної лінійної регресії. Метою даного етапу було створення точної прогностичної математичної моделі, здатної передбачити рівень поведінкової байдужості (ПБ) на основі глибинних психологічних диспозицій студентів.

Залежною змінною (Y) у моделі виступив показник «Поведінкова байдужість» (ПБ) з авторської анкети, де вищі бали означають більшу пасивність та уникання дій. Незалежними змінними (предикторами, X) були обрані фактори, які продемонстрували найвищий теоретичний та статистичний потенціал впливу:

- X_1 : Загальна морально-етична відповідальність (МЕР, методика І. Тимощука)
- X_2 : Раціональний канал емпатії (РКЕ, методика В. Бойка)
- X_3 : Емоційний канал емпатії (ЕКЕ, методика В. Бойка)
- X_4 : Анонімна просоціальна допомога (АД, методика Г. Карло та Б. Рендалл)

Математична модель множинної регресії набула такого загального вигляду:

$$Y_{\text{ПБ}} = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4 + \epsilon$$

Перед побудовою моделі було проведено ретельну перевірку базових

припущень регресійного аналізу. Аналіз мультиколінеарності показав, що фактор інфляції дисперсії (VIF - Variance Inflation Factor) для всіх предикторів знаходиться в діапазоні від 1.2 до 2.4, що значно нижче критичного порогу ($VIF > 5$), і свідчить про відсутність надмірної кореляції між самими незалежними змінними. Критерій Дарбіна-Уотсона ($d = 1.95$) підтвердив відсутність автокореляції залишків. Графік розсіювання стандартизованих залишків підтвердив гомоскедастичність (рівномірність дисперсії) моделі.

Таблиця 3.4.

Дисперсійний аналіз (ANOVA) регресійної моделі прогнозування поведінкової байдужості

Джерело варіації	Сума квадратів (SS)	Ступені свободи (df)	Середній квадрат (MS)	F-критерій Фішера	Рівень значущості (p-value)
Регресія	745.32	4	186.33	24.52	$< 0.001^{**}$
Залишок	402.76	53	7.60		
Всього	1148.08	57			

Результати дисперсійного аналізу безапеляційно свідчать, що запропонована регресійна модель є високо статистично значущою ($F(4, 53) = 24.52, p < 0.001$). Коефіцієнт множинної детермінації становить $R^2 = 0.649$, а скоригований коефіцієнт детермінації (Adjusted R^2) дорівнює 0.622. Це означає, що обраний комплекс із чотирьох внутрішніх психологічних предикторів пояснює 62.2% дисперсії (мінливості) показників поведінкової байдужості серед студентів. Решта 37.8% дисперсії зумовлені зовнішніми, неврахованими у цій психологічній моделі макросоціальними чинниками (наприклад, рівнем інфляції, безпековими загрозами, корупцією або інституційними бар'єрами).

Таблиця 3.5

**Коефіцієнти множинної регресії для прогнозування поведінкової
байдужості (Залежна змінна: ПБ)**

Предикт ори моделі	Нестанда ртизован і коеф. (B)	Стандар тна похибка (SE)	Стандар тизовані коеф. (β)	t- критерій Стьюдена	Значущіс ть (p- value)
(Констан та β_0)	38.45	4.12		9.33	$< 0.001^{**}$
X_1 (Мораль на відповіда льність, МЕР)	-0.42	0.11	-0.35	-3.81	$< 0.001^{**}$
X_2 (Раціона льний канал емпатії, РКЕ)	-0.85	0.24	-0.41	-3.54	0.001^{**}
X_3 (Емоційн ий канал емпатії, ЕКЕ)	-0.12	0.18	-0.06	-0.66	$0.512(ns)$
X_4 (Анонімн а допомога , АД)	-0.38	0.15	-0.28	-2.53	0.014^*

Примітка: *ns* – статистично не значущо; Від'ємні значення β вказують на те, що зростання предиктора призводить до зниження поведінкової байдужості (тобто сприяє активності).*

Побудоване прогностичне регресійне рівняння (з вилученням незначущого фактора X_3) має такий вигляд:

$$\text{ПБ} = 38.45 - 0.42(\text{МЕР}) - 0.85(\text{РКЕ}) - 0.38(\text{АД})$$

Аналіз стандартизованих бета-коефіцієнтів (β), які дозволяють порівнювати силу впливу різних змінних незалежно від їхніх шкал вимірювання, висвітлює глибинні механізми подолання відчуженості:

Рациональний канал емпатії ($\beta = -0.41, p = 0.001$) виступає абсолютно домінуючим та найпотужнішим протектором проти соціальної байдужості. Згідно з моделлю прийняття рішень Б. Латане і Дж. Дарлі, першим кроком до надання допомоги є правильна інтерпретація події та вибір алгоритму втручання. Рациональна емпатія забезпечує саме цю когнітивну чіткість. Здатність студента абстрагуватися від паніки, логічно оцінити ситуацію та зрозуміти, яка саме допомога потрібна суб'єкту, різко знижує ймовірність поведінкового паралічу. Індивід з розвиненим РКЕ не піддається ефекту "вивченої безпорадності". **Морально-етична відповідальність** ($\beta = -0.35, p < 0.001$) є другим за силою предиктором. Ця змінна за методикою І. Тимощука акумулює здатність особистості брати на себе обов'язок за перебіг подій у навколишньому світі. Як вказує С. Шварц у своїй процесуальній концепції, соціальні норми спонукають до допомоги лише тоді, коли вони засвоєні як особисті моральні стандарти і коли людина готова брати на себе відповідальність, а не перекладати її на абстрактних «інших» чи державні інституції. Студенти, які у відкритих відповідях скаржилися на корупцію та несправедливість, часто керувалися зовнішнім локусом контролю. Ті ж, хто має високий показник МЕР, керуються внутрішнім голосом совісті, що робить їхню

поведінку незалежною від зовнішнього. **Анонімна просоціальна допомога** ($\beta = -0.28, p = 0.014$) підтверджує, що наявність ціннісної установки на безкорисливу дію формує стійкий поведінковий патерн. Звичка допомагати непублічно кристалізує просоціальну ідентичність, роблячи ігнорування проблем психологічно неможливим для суб'єкта. **Тотальна незначущість емоційного каналу емпатії** ($p = 0.512$) у регресійному рівнянні є одним із найважливіших інсайтів даного кваліфікаційного дослідження. Коли емоційний відгук (ЕКЕ) розглядається в єдиному комплексі з раціональним осмисленням (РКЕ) та моральним обов'язком (МЕР), його самостійна прогностична здатність зводиться до нуля. Сама по собі емоція не генерує вчинок. Вона є лише спалахом, тригером. Якщо цей тригер не структурується інтелектом та не спрямовується етичною волею, він вигоряє, залишаючи після себе лише порожнечу апатії. Математика безпристрасно доводить, що щоб подолати соціальну байдужість, суспільству і системі освіти потрібно формувати у молоді не гіперемоційність, а критичне мислення, емоційний інтелект та громадянську відповідальність.

Отже, емпіричне дослідження доводить, що соціальна байдужість студентів є не ознакою моральної деградації покоління, а складною адаптивною реакцією психіки на нависання економічної нестабільності, інформаційного перенавантаження та інституційної непрозорості. За таких жорстких умов зберегти стабільну просоціальну спрямованість здатні лише ті особистості, які зуміли вибудувати міцний внутрішній фундамент екзистенціальної відповідальності та розвинули здатність до холодного, раціонального осмислення кризових ситуацій.

3.4 Соціально-психологічні чинники подолання байдужості

На основі ґрунтовного теоретико-методологічного аналізу проблеми, здійсненого в попередніх розділах, та спираючись на масив отриманих емпіричних даних, стає можливим виокремити комплекс дієвих соціально-

психологічних чинників. Їх цілеспрямована активізація в освітньому та суспільному середовищі здатна нівелювати внутрішні бар'єри на шляху до просоціальної активності та трансформувати ситуативну, фрагментарну небайдужість студентів у стійку, свідому життєву позицію. Процес подолання соціальної байдужості вимагає переходу від точкових емоційних впливів до системної роботи з когнітивною, афективною та інституційно-поведінковою сферами молоді.

1. Трансформація емпатійного дистресу в дієву (альтруїстичну) емпатію

Як було переконливо доведено під час порівняння результатів за авторською анкетною та методикою В. Бойка, головною емоційною перепорою для студентів є фіксація на особистому дистресі при спогляданні чужого горя. Коли людина стикається зі стражданнями інших, у неї, за К. Бетсоном, виникає два альтернативні шляхи емоційного реагування: егоїстична мотивація (прагнення зняти власний дискомфорт шляхом ігнорування проблеми чи втечі від неї) або альтруїстична мотивація (бажання допомогти іншому, щоб зменшити саме його страждання).

Ключовим чинником подолання байдужості на цьому етапі виступає **цілеспрямований розвиток емоційного інтелекту та навичок екологічного співпереживання**. Як глибоко усвідомила і зазначила одна з респонденток дослідження: *"Насамперед, важливим є розвиток освітньої програми у школах або інших навчальних закладах, орієнтованих на формування емпатії"*. Навчання раціональному та інтуїтивному каналам емпатії (які виявилися слабо розвиненими у 72,4% опитаних) дозволить молоді зберігати необхідну психологічну дистанцію. Студенти повинні навчитися розуміти біль іншої людини, не розчиняючись у ньому тотально і не доводячи власну психіку до емоційного вигорання. Розвиток вміння подивитися на критичну ситуацію очима іншого без втрати меж власного «Я» знімає підсвідомий страх перед емоційним болем і відкриває безпечний шлях до практичної допомоги.

2. Формування інтернального локусу контролю та актуалізація екзистенціальної відповідальності

Другий потужний чинник лежить виключно в площині когнітивно-смислової сфери особистості. Аналіз емпіричних даних показав, що 74,1% респондентів мають лише середній рівень морально-етичної відповідальності, а домінуючими причинами своєї байдужості відверто називають «недовіру до змін» та стійке переконання, що «від однієї людини нічого не залежить». За моделлю прийняття рішень Б. Латане і Дж. Дарлі, саме дифузія відповідальності, тобто перекладання обов'язку діяти на абстрактних «інших», на державу чи владні структури є головною когнітивною перешкодою для втручання особистості в кризову ситуацію.

Подолання цього когнітивного бар'єру можливе через **посилення особистісної суб'єктності та виховання інтернального локусу контролю**. Необхідно на всіх етапах соціалізації стимулювати усвідомлення прямих причинно-наслідкових зв'язків між мікро-діями окремого індивіда та макрозмінами в усьому суспільстві. Надзвичайно ефективним інструментом тут є цілеспрямоване зміщення фокусу з глобальних, апокаліптичних криз (які викликають відчуття повної безпорадності) на розв'язання локальних, посильних проблем територіальних чи університетських громад (принцип "мислити глобально, діяти локально"). Відчуття власної спроможності (self-efficacy), отримане завдяки успішному, нехай і невеликому, вирішенню соціальної проблеми (допомога сусіду-пенсіонеру, організація збору речей для ВПО, облаштування пандуса), безповоротно руйнує вивчену безпорадність. Воно формує стійкий інтернальний локус контролю: *"я можу на це вплинути, мій вчинок має вагу"*. Студенти самі інтуїтивно відчують цю гостру потребу, прямо вказуючи у відповідях, що рівень соціальної байдужості могло б радикально зменшити розуміння того, *"що один голос може щось змінити"*.

3. Зниження «порогу входу» в просоціальну діяльність та відбудова інституційної довіри

Ситуативний характер просоціальної поведінки абсолютної більшості студентів (81,0%) свідчить про те, що їхня готовність допомогти значною мірою продиктована зовнішніми обставинами, соціальним контекстом, який детально описується в ментальних моделях З. Лінденберга. Якщо соціальний контекст вимагає від особистості надмірних ресурсів (величезних затрат часу, суттєвих фінансових пожертв або подолання бюрократичних перепон), моральна дія блокується ще до початку її реалізації. Респонденти неодноразово відзначали як причину власної апатії *"недостатню проінформованість: ти може й хочеш допомогти, але не знаєш, що конкретно робити"*. Відповідно до теорії соціального обміну, якщо суб'єктивні «витрати» на допомогу перевищують психологічні «дивіденди», поведінка стає пасивною.

Чинником швидкої актуалізації просоціальності є **створення максимально прозорої, безпечної та доступної інфраструктури допомоги**. Цей напрямок передбачає *популяризацію практик мікро-волонтерства*, яке не вимагає від студента героїчної самопожертви чи непосильних фінансових вкладень. Коли допомога інтегрується в повсякденну рутину (онлайн-підписи петицій, дрібні донати, допомога тривалістю в одну годину на тиждень), вона стає автоматичною соціальною звичкою, що не виснажує ресурс індивіда. *Послідовне підвищення довіри до державних та громадських інституцій*. Коли громадяни, і особливо молодь, бачать, що інституції працюють чесно і готові до співпраці з волонтерами, їхня мотивація до громадської участі зростає в геометричній прогресії.

4. Нормалізація просоціальності через медійний простір та позитивне рольове моделювання

Зважаючи на те, що однією з домінуючих просоціальних тенденцій студентів є «допомога за проханням» (поступливість), вплив соціальних норм (що постулюється теорією соціального научіння) є надзвичайно потужним важелем впливу на їхню свідомість. Сьогодні інформаційний простір та соціальні мережі формують ментальні моделі та ціннісні орієнтири молоді. Постійна, неконтрольована трансляція жахливих новин та безвиході призводить

до ефекту «завченої байдужості», коли мозок адаптується до жаху шляхом його повного ігнорування.

Найважливішим соціально-психологічним чинником подолання байдужості в масовому вимірі виступає **зміна загального медійного дискурсу**. Трансляція позитивних прикладів розв'язання складних проблем, створення стійкої моди на емпатію та солідарність формує в суспільстві нову ментальну модель, у якій допомога іншому стає не винятком, а соціально схвалюваною нормою. Спостереження за успішними просоціальними моделями запускає в психіці потужні механізми соціального наслідування, а також задовольняє базову потребу особистості в соціальній приналежності до референтної групи «активних, сучасних і небайдужих».

5. Системна інтеграція просоціального досвіду в освітнє та неформальне середовище вищої школи

Нарешті, найбільш глибоким та стратегічно виправданим чинником подолання соціальної байдужості є інтеграція безпосередньої практики турботи та допомоги в навчально-виховний простір вищого навчального закладу. Просоціальні навички, так само як і інтелектуальні чи фізичні, потребують регулярного тренування та закріплення. Теоретичні знання про мораль ніколи не замінять практичного досвіду.

Надання студентам можливості спільного вирішення реальних соціальних кейсів, обов'язкова участь у спеціалізованих соціально-психологічних тренінгах з розвитку доброзичливості, емпатійного слухання та моральної рефлексії, створення спільних волонтерських проєктів на базі університетів - усе це створює умови, за яких виникає міцне відчуття «це мої люди».¹ Така діяльність дозволяє закріпити навички кооперації як на вищому психологічному, так і на нейробіологічному рівнях.

Спільна просоціальна взаємодія не лише безповоротно руйнує стіну холодного індивідуалізму, але й формує безцінний соціальний капітал нації, розгалужену мережу довіри, підтримки та взаємодопомоги. За таких умов, під впливом комплексу вищезазначених чинників, просоціальна поведінка перестає

бути ситуативним спалахом чи винятковим актом героїзму. Вона стає природним, повсякденним і глибоко усвідомленим способом існування зрілої особистості, що надійно імунізує суспільство проти деструктивної епідемії соціальної байдужості.

Проведене глибоке емпіричне дослідження, що функціонує на перетині кількісних вимірювань (за шкалами В. Бойка, І. Тимощука, Г. Карло та Б. Рендалл) та якісного феноменологічного аналізу відкритих відповідей респондентів, дозволяє фундаментально переглянути та концептуалізувати поняття соціальної байдужості. У сучасному контексті цей феномен має розглядатися не як вада моральної свідомості чи свідчення деградації етичних норм, а як складний, багаторівневий синдром психологічної адаптації особистості до вкрай несприятливих, стресових умов.

Кількісний профіль досліджуваної вибірки повністю перебудовує поширений соціологічний міф про тотальну «черствість» сучасного суспільства. Статистика каже, що абсолютна більшість досліджуваних зберігає надзвичайно високий рівень емоційної емпатії (79,3%) та демонструє принципову готовність до допомоги, хоча і ситуативну (81%). Основна криза локалізується не у сфері відсутності співчуття, а в зоні когнітивної обробки інформації та, передусім, у поведінковій площині, де потенціал до дії розбивається об мур зовнішніх перешкод.

ВИСНОВКИ

Феномен соціальної байдужості у сучасному глобалізованому суспільстві вийшов за межі суто індивідуальної етичної вади, трансформувавшись у системний синдром психологічної адаптації до умов інформаційного перенавантаження, інституційної нестабільності та екзистенціальних криз. Теоретичний аналіз засвідчив, що концепт байдужості пройшов складну історико-філософську еволюцію. Якщо в античній традиції (зокрема у піфагорійців) він тлумачився як ідеал внутрішньої гармонії, незворушності та відсторонення від хаосу, то в межах екзистенціальної та діалогічної філософії XX століття (Е. Левінас, М. Бубер, М. Гайдеггер, Г. Арендт) байдужість була переосмислена як руйнівна сила. Вона продукує відчуження, втрату моральних орієнтирів та споживацьке ставлення до «Іншого», перетворюючись на головну загрозу для збереження гуманістичних основ соціуму.

У психологічній науці соціальна байдужість розглядається як багатовимірний деструктивний стан, що операціоналізується через такі категорії, як індіферентність, емоційна нечуливість, апатія та «байдужа толерантність». Останній конструкт становить особливу небезпеку, оскільки мімікрує під соціально схвалювану поведінку, проте насправді є формою мовчазної згоди зі злом через емоційне виснаження або відчуття власної безпорадності. На противагу цьому, єдиним конструктивним механізмом подолання відчуженості виступає просоціальна поведінка – інтегральна морально-психологічна властивість, що ґрунтується на чуйності, емпатії, екзистенціальній відповідальності та готовності до безкорисливої допомоги. Сучасні психологічні моделі доводять, що просоціальність не є монолітною, вона охоплює спектр поведінкових патернів від публічної допомоги до глибокого анонімного альтруїзму, кожен з яких активується специфічними когнітивними та емоційними тригерами.

Проведене емпіричне дослідження дозволило спростувати поширений стереотип про тотальну «черствість» сучасного покоління та виявило парадоксальний розрив між емоційною чутливістю та поведінковою активністю.

Емпіричні дані переконливо доводять наявність у студентів феномену *«емпатійного дистресу»*. Зіштовхуючись із соціальною несправедливістю чи чужим горем, частина молоді відчувають надзвичайно сильний емоційний резонанс. Однак цей біль спрямовується не на активну допомогу, а трансформується у внутрішнє переживання власної безпорадності. Через критичну нерозвиненість раціонального та інтуїтивного каналів емпатії за методикою В. Бойка, більшість студентів не здатна екологічно переробити цей шок. Захищаючи власну психіку від руйнівного впливу постійного стресу, вони підсвідомо блокують подальшу поведінкову активність. Саме тому 81% респондентів є лише «ситуативно активними» – їхня допомога реалізується тільки за наявності ідеальних зовнішніх умов або у відповідь на пряме прохання.

Статистичне моделювання (зокрема багатовимірний регресійний аналіз) фундаментально змінило уявлення про архітектуру просоціальної дії. Було математично доведено, що сама по собі емоція не генерує вчинок. Головними протекторами, що здатні зруйнувати стіну соціальної байдужості, є когнітивні та смислові структури особистості. Раціональний канал емпатії виступає абсолютним домінантом, оскільки він дозволяє абстрагуватися від паніки і логічно осмислити потреби постраждалого. Другим ключовим чинником є морально-етична відповідальність, яка формує інтернальний локус контролю – глибоке переконання в тому, що суб'єкт зобов'язаний діяти, а не перекладати тягар вирішення проблем на державу чи абстрактних «інших». Порівняння проактивної меншості з пасивною більшістю довело, що активні студенти не є більш емоційними; вони перевершують однолітків саме у вмінні брати на себе екзистенціальну відповідальність та холоднокровно аналізувати кризові ситуації.

Якісний аналіз феноменологічного поля дослідження розкрив вплив макросоціальних бар'єрів. Економічний стрес, інфляція та системна нерівність редукують просоціальний потенціал особистості до рівня базового виживання.

З огляду на це, подолання соціальної байдужості вимагає впровадження комплексних соціально-психологічних стратегій. На індивідуальному та освітньому рівнях необхідною є цілеспрямована трансформація емпатійного дистресу в дієву емпатію через розвиток емоційного інтелекту та навичок екологічного співпереживання. На рівні міжособистісної взаємодії критично важливо формувати екзистенціальну відповідальність шляхом залучення студентів до локальних ініціатив, де успішне вирішення мікро-проблем руйнує відчуття власної безпорадності. На макросоціальному рівні суспільство потребує зниження «порогу входу» в благодійність через популяризацію практик мікро-волонтерства, а також радикальної зміни медійного дискурсу з фокусом на позитивне рольове моделювання та історії солідарності. Лише через системну інтеграцію просоціальних практик у навчально-виховний процес можливо трансформувати ситуативний порив молоді у стабільну життєву позицію, створюючи міцний соціальний капітал, стійкий до будь-яких суспільних криз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арендт Х. Люди за темних часів. Київ: Дух і літера, 2008. 318 с.
2. Байдужість як атрибут соціального простору межі ХХІ ст. *Соціальні трансформації у кризовий період: курс лекцій*. Краматорськ, 2017. С. 55–58.
3. Бігун Н. І. Соціальна психологія. Кам'янець-Подільський : Медобори. 2011. 108 с.
4. Боришевський М. Й. Психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості. Київ : Педагогічна думка, 2001. 182 с.
5. Бубер М. Я і Ти. Київ : Дух і літера, 2012. 320 с.
6. Бучко В. Б. Роль емоційного інтелекту у формуванні просоціальної поведінки. *Вісник Харківського національного університету. Серія «Психологія»*, 2014. № 1095. С. 198–201.
7. Витівський М. Байдужість. *Часопис "Слово"*. 2008. № 39. С. 12–16. URL: <http://dds.edu.ua/articles/2/slovo/2008/502-2010-02-03-13-22-15.html>.
8. Волченко Л. П. Соціально-психологічні особливості просоціальної активності шкільної молоді в умовах трансформаційних змін. *Вісник Харківського національного університету. Серія «Психологія»*. 2014. № 1095. С. 206–210.
9. Врядник А. Тітус Буркгард: рецензія на книгу «Осідлати тигра» Юліус Еволи. URL: <https://plomin.club/ride-the-tiger-review/>
10. Гайдеггер М. Буття і час. Харків : Фоліо, 2003. 510 с.
11. Гоулман Д. Емоційний інтелект. Чому він може бути важливішим за IQ. К.: Видавництво Старого Лева. 2009.
12. Зарицька В. Культивування чуйності майбутнього вчителя: психолого-педагогічний аспект. *Педагогічні науки*. 2018. №10.
13. Зварич І. М., Чуйко Г. В., Чаплак Я. В. Толерантність як прояв байдужості. *Psychological journal*. 2021. Т. 7. № 6. С.57–71.

14. Калька Н. М. Професійна індіферентність педагога в контексті професійних деструкцій. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 131–141.
15. Кириченко В. І. Теоретичні засади формування просоціальної поведінки учнів загальноосвітніх навчальних закладів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 7. С. 71–79.
16. Коробка Л. М. Емоційний інтелект: сутність, структура, особливості формування. *Психологічний часопис*. 2013. №1, с. 45–54.
17. КофтуН Н. Соціальна апатія в сучасному суспільстві у контексті філософії В. Липинського. *Українська полоністика*. № 12. С. 54–60. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/30797/1/8.pdf>.
18. Левінас Е. Між нами. Дослідження думки-про-іншого. Київ: Дух і Літера, 1999. 312 с.
19. Лівін М., Полудьоний І. Простими словами. Як розібратися у своїй поведінці. Київ : Наш Формат, 2022. 264 с.
20. Мазохіна Є., Овсянкіна Л. Філософія байдужості: сучасна позиція людей чи захисна реакція?. *Київські філософські студії* : матеріали наук. конф., м. Київ, 17–18 трав. 2018 р. Київ, 2018. С. 127–130.
21. Мануйлов Є. М. Морально-етична відповідальність суб'єктів діяльності. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2014. № 4. С. 22–31.
22. Митрофанова А. Як називається стан байдужості до всього? Апатія. *Розмова*. URL: <https://www.rozmova.me/blog/apatiya>.
23. Міхова А. Г. Емоції і прояви емоцій (Стресові та стресоподібні стани). *Психологія*. 2010. С. 12–18.
24. Мурашова І. В. Соціально-психологічна байдужість як феномен сучасного українського суспільства. *Вісник Черкаського університету: Психологічні науки*, 2020. №2, с. 81–86.

25. Праченко О. Психологічні особливості прояв гендерної толерантності в юнацькому віці. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2020. № 12. С. 101–110.
26. Савчин М. Рівень моральної зрілості особистості за критерієм сформованості особистісної відповідальності. *Основи психології*. 2015. №12.
27. Свідерська Г. М. Психологія чуйності : монографія. Тернопіль : Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, 2013. 306 с.
28. Сивогракова З. А., Алексєєнко Н. В. Психологія емоцій. Регуляція емоцій. Харків : Навч.-наук. Центр гуманітар. освіти, 2017. 42 с.
29. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980). (Т.1. 1970). Київ: Наукова думка.
30. Стебельська О. Байдужість як вияв кризових процесів у духовному житті суспільства. *European philosophical and historical discourse*. 2017. Vol. 3. Issue 1. С. 144-149.
31. Тимощук І. Г. Методика дослідження рівня морально-етичної відповідальності майбутнього психолога. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2002. С. 158–163.
32. Тимощук І. Г. Формування морально-етичної відповідальності особистості майбутнього практичного психолога: автореф. дис.... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2003. 20 с.
33. Уханова А. І. Просоціальна поведінка в контексті психічного здоров'я підлітків. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»*, 2020. № 10. С. 97–103.
34. Фромм Е. Мистецтво любові. Київ : Клуб Сімейного Дозвілля, 2017. 192 с.
35. Attoe A. D. The philosophy of indifference: an introduction. *The question of life's meaning*. 2023. P. 173–189.
36. Batson C. D. The altruism question: Toward a social-psychological answer. Hillsdale, NJ : Erlbaum, 1991. 257 p.

37. Bierhoff H.-W. *Prosocial Behavior*. New York : Psychology Press, 2002. 256 p.
38. Carlo G., Randall B. A. The development of a measure of prosocial behaviors for late adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*. 2002. Vol. 31(1). P. 31–44.
39. Decety J., Cowell J. M. The Neural Basis of Empathy and Prosocial Behavior. *The Oxford Handbook of Prosocial Behavior*. Oxford University Press, 2018. P. 13–35.
40. Dovidio J. F., Penner L. A., Nelson T. D. *The Social Psychology of Prosocial Behavior*. New York : Routledge, 2017. 384 p
41. Hall N. *Emotional Intelligence Test Manual*. — Psychology Press. 2003.
42. Heidegger M. *The History of Being*. Indiana University Press, 2015. 226 p.
43. Hoffman M. L. *Empathy and Moral Development: Implications for Caring and Justice*. Cambridge : Cambridge University Press, 2000. 352 p.
44. Hynes M. Indifferent by nature: a post-humanist reframing of the problem of indifference. *Environment and planning A: economy and space*. 2015. Vol. 48, no. 1. P. 24–39. URL: <https://doi.org/10.1177/0308518x15594621>.
45. Lillehammer H. The nature and ethics of indifference. *The journal of ethics*. 2016. No. 21. P. 17–35.
46. Lindenberg S. Intrinsic motivation in social relations. *Rationality and Society*. 2001. Vol. 13, No. 4. P. 417–432.
47. Lv W. Ethical Reflections on the Boundaries of Moral Indifference -To what extent are we responsible for others?. *Journal of moral and civic education*. 2023. Vol. 7, no. 2. P. 84–105. URL: <https://doi.org/10.24036/8851412722023774>.
48. Mehrabian, A., & Epstein, N. (1972). A measure of emotional empathy. *Journal of Personality*, 40(4), 525–543.
49. Novack G. A defense of the principle of indifference. *Journal of philosophical logic*. 2010. Vol. 39, no. 6. P. 655–678. URL: <https://doi.org/10.1007/s10992-010-9147-1>.

50. Penner L. A., Dovidio J. F., Piliavin J. A., Schroeder D. A. Prosocial behavior: Multilevel perspectives. *Annual Review of Psychology*. 2005. Vol. 56. P. 365–392.
51. Schroeder D. A., Graziano W. G. *The Oxford Handbook of Prosocial Behavior*. Oxford : Oxford University Press, 2015. 600 p.
52. Schwartz S. H., Howard J. A. A normative decision-making model of altruism. In J. P. Rushton & R. M. Sorrentino (Eds.), *Altruism and helping behavior*. Lawrence Erlbaum, 1981. P. 189–211.
53. Scott C. E. *Living with Indifference*. Indiana University Press, 2007. 177 p.
54. Starkstein S. The epicurean concept of fear and the road to ataraxia. *A conceptual and therapeutic analysis of fear*. 2018. P. 19–52.
55. Tester K. A theory of indifference. *Journal of human rights*. 2002. Vol. 1, no. 2. P. 173–186. URL: <https://doi.org/10.1080/14754830210125665>.
56. Zaki J. *The War for Kindness: Building Empathy in a Fractured World*. New York : Crown Publishing Group, 2019. 304 p.

ДОДАТОК А

Авторська анкета про соціальну байдужість

Наскільки вас хвилюють соціальні проблеми в суспільстві?

- Дуже хвилюють
- Скоріше хвилюють
- Важко сказати
- Скоріше не хвилюють
- Зовсім не хвилюють

Чи вважаєте ви, що окрема людина може вплинути на суспільні зміни?

- Так
- Частково
- Ні

Як часто ви цікавитесь новинами про соціальні проблеми?

- Щодня
- Кілька разів на тиждень
- Рідко
- Майже ніколи

Чи обговорюєте ви соціальні проблеми з іншими людьми?

- Часто
- Іноді
- Рідко
- Ніколи

Чи відчуваєте ви особисту відповідальність за стан суспільства?

- Так
- Частково
- Ні

Наскільки важливо для вас допомагати іншим?

- Дуже важливо
- Скоріше важливо
- Не дуже важливо
- Зовсім не важливо

Чи вважаєте ви, що більшість людей байдужі до проблем інших?

- Так
- Частково
- Ні

Чи брали ви участь у волонтерській діяльності?

- Регулярно
- Кілька разів
- Ніколи

Чи допомагаєте ви незнайомим людям у повсякденному житті?

- Часто

- Іноді
- Рідко
- Ніколи

Якщо ви бачите несправедливість, ви:

- Завжди реагуєте
- Іноді реагуєте
- Частіше ігноруєте
- Завжди ігноруєте

Чи брали ви участь у громадських ініціативах?

- Так
- Ні

Чи готові ви витратити свій час на допомогу іншим?

- Так
- Іноді
- Ні

Як часто ви уникаєте участі у вирішенні спільних проблем?

- Часто
- Іноді
- Рідко
- Ніколи

Чи впливає думка інших на вашу соціальну активність?

- Так
- Частково
- Ні

Чи відчуваєте ви співчуття до людей у складних ситуаціях?

- Завжди
- Часто
- Іноді
- Рідко

Чи викликають у вас емоції соціальні новини?

- Сильні емоції
- Помірні
- Слабкі
- Жодних

Чи виникає у вас бажання діяти після перегляду таких новин?

- Так
- Іноді
- Ні

Чи звикаєте ви до негативних подій настільки, що перестаєте реагувати?

- Так
- Частково
- Ні

Чи вважаєте ви, що емоційне «вигорання» впливає на байдужість?

- Так
- Частково
- Ні

Що, на вашу думку, є головною причиною соціальної байдужості?

- Брак часу
- Недовіра до змін
- Страх
- Байдужість як риса характеру
- Інше: _____

Чи вважаєте ви, що соціальні мережі зменшують реальну активність людей?

- Так
- Частково
- Ні

Чи впливає рівень добробуту на соціальну активність?

- Так
- Частково
- Ні

Чи пов'язана байдужість із вихованням?

- Так
- Частково
- Ні

Чи хотіли б ви бути більш соціально активними?

- Так
- Можливо
- Ні

Які зміни в суспільстві могли б зменшити соціальну байдужість? (відкрито)

Додаток Б

Питальник «Вимірювання просоціальних тенденцій»

(Г.Карло, Б.Рендал, адапт.Н.В.Кухтової)

Інструкція: Все наше життя проходить серед людей. Спілкуючись з батьками, вчителями, друзями, ми не лише навчаємося жити разом, а й формуємо своє ставлення до всього, що відбувається навколо. Уважно прочитайте твердження, які подані нижче, і вкажіть, наскільки ви погоджуєтесь чи ні з кожним із них за 5-бальною шкалою (1- абсолютно не згодний, 5- абсолютно згодний)

№	Твердження	1	2	3	4	5
1	Моє бажання допомогти посилюється, якщо за ним спостерігають інші люди					
2	Мені стає приємно, якщо вдається втішити того, хто засмучений					
3	Коли навколо є люди, мені легше прийти на допомогу тому, хто її потребує					
4	Я вважаю, що бажання допомогти іншому – це одна з моїх позитивних рис					
5	Якщо я допомагаю комусь і це бачать інші люди, я віддаюся цьому сповна					
6	Я схильний допомагати людям, які дійсно потребують сприяння, або знаходяться в кризових ситуаціях					
7	Коли люди просять про допомогу, я роблю це без вагань					
8	Я віддаю перевагу анонімній пожертві грошей, не афішуючи це					
9	Я прагну допомагати тим, хто дуже хворіє					

10	Я вважаю, що гроші і речі пожертвувати легше, якщо матимеш певну вигоду для себе					
11	Я схильний надавати допомогу анонімно, щоб люди не знали, хто це зробив					
12	Якщо людина стривожена, я переважно прагну прийти їй на допомогу					
13	Я зможу допомогти краще, якщо знаю, що за мною спостерігатимуть інші люди					
14	Я легко відгукуюсь, якщо бачу, що інші знаходяться в скрутній ситуації					
15	Переважно я допомагаю іншим так, що вони навіть не підозрюють, хто саме це робить					
16	Я вважаю, що людина повинна отримувати певні вигоди і нагороди за час і енергію, які вона затратила на благодійну діяльність чи волонтерство					
17	Якщо я помічаю, що ситуація напружена, я охочіше надаю допомогу					
18	Я не зволікаю з допомогою, якщо хтось звернувся до мене з таким проханням					
19	Вважаю, що найкращою є допомога, яка надається анонімно					
20	Один з найкращих наслідків благодійної діяльності є те, що вона					

	дозволяє людині у вигідному світлі подавати себе в резюме.					
21	Високий рівень емоційної напруги змушує мене приходити на допомогу тим, хто цього потребує.					
22	Роблячи пожертви, я б не вказував своє ім'я, оскільки це принесло б мені більше задоволення.					
23	Відчуваю, що допомагаючи іншим, я можу розраховувати на їх підтримку у майбутньому.					
24	Я часто допомагаю іншим, навіть не задумуючись про те, чи матиму якусь вигоду для себе.					
25	Я завжди допомагаю іншим, коли вони дуже засмучені.					

Публічна просоціальна поведінка: 1, 3, 5, 13.

Анонімна допомога: 8, 11, 15, 19, 22.

Допомога у кризових ситуаціях: 6, 9, 14.

Допомога в емоційно напружених ситуаціях: 2, 12, 17, 21, 25.

Допомога за проханням: 7, 18.

Альтруїстична допомога: 4, 10, 16, 20, 23, 24.